

A CSALÁD SZOCIALIZÁCIÓS FUNKCIÓJÁNAK
NÉHÁNY KÉRDÉSE

Doktori értekezés

Készítette:

Ibos Gyula

Szeged, 1983.

B 2272

Bevezetés

A család a társadalom egyik legkisebb szociális szervezeti egysége. Szerepéről, jövőjéről számos olykor egymásnak ellentmondó nézet alakult ki a filozófiában. Egyesek örök kategóriának tekintik, míg mások a házassággal együtt jövőnélküli, sőt megszüntetendő formának tartják. Az ókori görög filozófusoktól a marxizmus klasszikusaiig, a freudizmustól a feminizmusig, a frankfurti iskola képviselőitől a marxista etikusokig szinte áttekinthetetlen az az anyag, amely a családdal, a házassággal, a férfi és nő kapcsolatával foglalkozik. A szakirodalmat tanulmányozva megállapítható, hogy egyre többet foglalkoznak a családdal más társadalomtudományok is, a szociológia, a pszichológia, a demográfia, a pedagógia, a maguk sajátos metodikájával közelítve hozzá. A család mai szerepe tanulmányozásának jelentőségét, illetve aktualitását bizonyítják a témával összefüggő igen nagy számban megjelenő etikai, szociológiai, szociálpszichológiai tanulmányok, írások is.

Disszertációmban a család és az egyén viszonyának néhány kérdésével foglalkozom, hogyan hat a család az egyén személyiségére, tudatára, erkölcsi és jellembeli tulajdonságokra, magatartására. A problémát a család szocializációs funkciójának, illetve az egész szocializációs problémának a vizsgálata alapján közelítettem meg. Ezt a megközelítést azért választottam, mert a

családi környezet és nevelés közismerten a legfontosabb az egyén életében. A szocializáció az egyén társadalomba való beilleszkedésének sokféle módon determinált, összetett folyamata. Az egyén biológiai felnevelésével együtt a család döntően befolyásolja az egyén tudatának, jellemének, végső soron személyiségének fejlődését, formálódását is. A család egyént formáló hatásának tulsulya a gyermekkorra esik, ezért a gyermek szocializálása a családban alapvető jelentőségű az egyén sorsában, mert életre szóló. Az "érett" személyiség kialakulásában ezen kívül jelentős szerepet kapnak a serdülő- és ifjúkori szocializációs hatások is. A család hatása a felnőtt ember életében is fontos. Különösképpen a házasságkötés, illetve a családalapítás gazdagítja új színekkel, tulajdonságokkal az egyént. A család nem választható el élesen a házasságtól és a nemiségtől. Ezek a jelenségek szorosan egymáshoz tartoznak, és számos kölcsönhatásuk van. A családi-házassági-nemiségi viszonyok változása, fejlődése is együtt megy végbe. Egyént formáló hatásuk nyilvánul az egyén erkölcsi, érzelmi, valamint jellembeli vonásainak kiformálásában, továbbá bizonyos nélkülözhetetlen képzésben és ismeretátadásban. Az előbbieken sokirányú társadalmi meghatározottság érvényesül. Mindezeket, és a téma interdiszciplináris jellegét is szem előtt tartottam vizsgálataim során.

A családi-házassági-nemiségi viszonyok kimerítő bemutatása e munka keretei között nem lehetett célom, hiszen ilyen komplex, integratív feladathoz egy nagyobb kutatási kollektíva szükséges. Munkám első részében áttekintem a marxizmus klasszikusainak a férfi-nő viszonytal, illetve a családdal foglalkozó, fundamentálisnak nevezhető nézeteit. Majd a család általános vonásait mutatom be a választott témára orientáltan. A szocializációval kapcsolatos főbb nézetek rövid áttekintését is fontosnak tartottam. Különös figyelmet fordítottam a családi szerepek - nemi, házastársi, szülői szerep - elsajátítására, valamint a családnak az egyén munkavégzésére gyakorolt hatására.

Témaválasztásomat az is motiválta, hogy a deviáns viselkedés problémáival foglalkozva felfigyeltem arra, hogy az ide tartozó jelenségek nagyrészt családi okok által determináltak. Számos deviáns jelenség /alkoholizmus, öngyilkosság, stb./ keletkezésének helye a család, okai a család funkcionális zavaraira vezethetők vissza. Igen gyakori, hogy a családi szocializáció hibái, hiányosságai idézik elő a normák megszegését, a devianciákat, vagy a társadalomellenes /antiszociális/ magatartásokat. A szocializáció folyamatában az elsődleges szerep a családnak tulajdonítható, amennyiben a társadalom életében való hatékony részvételhez szükséges szabályok elsajátítása jórészt a családdal kapcsos-

latos. A családi kapcsolatok jellegzetességei magukon viselik az egész társadalmat jellemző vonásokat. A család és a hozzá tartozó értékek, normák és más ismertetőjegyek változása értelmezhető - értelmezhető kell, hogy legyen - a társadalom strukturájának, viszonyainak változásai alapján. De milyen a mechanizmusa ennek a folyamatnak? Mik a következményei a társadalomra, és mik a következményei magára a családra nézve? Többek között ezeknek az inspirációknak a hatására kezdtem foglalkozni a munkámban tanulmányozott kérdésekkel.

A mai magyar családok környezete, "élettere" a szocialista társadalom. Hazánkban az 1973. évi párt- és kormányhatározat a monogám család intézményében jelölte meg a mai szocialista társadalom igényeinek legmegfelelőbb együttélési és gyermekellátás-nevelési formát. A népesedéspolitikai és szociálpolitikai intézkedések is a monogám család erősítését szolgálják. Az MSZMP. XI. kongresszusán 1975-ben elfogadott "Programnyilatkozat" is kijelenti, hogy: "A család szocialista társadalmunkban az emberi együttélés alapvető közössége. Mindennapi tevékenységével olyan feladatokat lát el, amelyek nem csupán az egyén, hanem az egész társadalom számára rendkívül fontosak. Társadalmi eszközökkel segíteni kell, hogy a családi kapcsolatok új, szocialista elemei erősödjenek..." Az előbbieket orientáló elvnek tekinthetjük a családdal kapcsolatos kutatások vonatkozásában.

I. A férfi és nő viszonya mint "az ember közvetlen, természetes, szükségszerű, nembeli kapcsolata" /Marx/

A család, illetve a férfi és nő viszonyának megértéséhez segítséget adnak a marxizmus klasszikusainak munkái, mivel ezekben számos helyen található elemzések, utalások témánkkal kapcsolatosan.

A "Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban Marx a következőket írja: "A férfinak a nőhöz való viszonya az embernek az emberhez való legtérnősebb viszonya... Ebben a viszonyban az is megmutatkozik, mennyire lett az ember szükséglete emberi szükségletté, mennyire lett neki tehát a másik ember mint ember szükségletté, s ő legegységesebb létezésében mennyire közösségi együttal." /1/ A férfi és nő közötti viszonyt azért jellemzi Marx természetes viszonyként, mert visszavezethető az állatvilágban megfigyelhető him és nőstény kapcsolatra. E viszony kezdetben - mielőtt az emberi társadalom kialakult volna, - a fajfenntartásra irányuló természetes és szükségszerű kapcsolat volt. Az emberréválással, és az ember társadalmi lényé válásával a férfi és nő viszonya humanizálódott. A humanizálódás a társadalmi fejlődéssel együtt kibontakozó történeti jellegű folyamat, mely az ember minden életmegnyilvánulása, és minden személyiségjegye vonatkozásában végbemegy. Szélesebb értelemben az ember tehetségének, képességeinek

és adottságainak kibontakozását jelenti, amely - mint a későbbiekben látni fogjuk - napjainkban sem ért véget, sőt feltételezhetően a jövőben sem fejeződik be.

A férfi és nő viszonyában a természetesség tehát lényeges sajátosság az ember természeti lényből társadalmivá alakulása után is, azonban az emberréválással a biológiai ösztönök humanizálódnak. Marx kifejezően mutatja be az ember és természet kapcsolatát, "az ember nemcsak természeti lény, hanem emberi természeti lény..." /2/ Az ember természeti lény, mivel létfeltételeit az állathoz hasonlóan a természetben találja meg, azonban a természet tárgyait emberi szükségletre alkalmassá kell alakítani. "Az emberi tárgyak nem a természeti tárgyak, ahogyan közvetlenül kínálkoznak, sem pedig az emberi érzék, ahogyan közvetlenül van, ahogyan tárgyilag van, nem emberi érzékiség, emberi tárgyiség. Sem a természet - objektíve -, sem a természet szubjektíve nincs meg közvetlenül az emberi lény számára adekvát módon." /3/ A férfi és nő kapcsolat nem merülhet ki a hím és nőstény természetes, szükségszerű kapcsolatában, az emberi faj reprodukálásában, hanem emberivé kell változnia. Hogyan következik ez be? Ehhez előbb röviden meg kell vizsgálni, hogy "mi az ember?" a marxista filozófia szerint.

Az ember mint reprezentatív individuum, csak és kizárólag a nembeliség képviselőjében fellépő egyén;

ez szolgált kiindulópontul a marxi antropológia kialakulásához, az 1844-es "Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban. Ebben az alapvető emberfogalomban még egybeesődik a társadalmi egyén és annak konkrét történelmi típusa az osztályegyén. Az előbbi emberfelfogás meghaladása a "Német ideológiá"-ban és a "Grundrissé"-ben történik. Az ember elméletének több absztrakciós szinten történő kifejtésében elkülönül egymástól a társadalmi egyén mint érintkező, elidegenedett viszonyokban álló elvont individuum /"arc nélküli individuum"/, az ennél konkrétabb osztályegyén - az egyediség általánossága -, és a személyes egyén /személyiség/ - az általánosság egyedisége. A "Grundrissé"-ben kifejtett emberfelfogás, - amely történetisége és absztrakciós szintjeinek tudatos elkülönítése alapján vizsgálja az embert - a marxizmus antropológiája. Eszerint: az ember történelmi lény, önmagát létrehozó totalitás, amely fejlődésében szükségképp megjárja az "elvonatkoztatás", a kapitalizmus osztályegyéne mint elvont egyén történelmi szakaszát, s továbbfejlődik a kommunizmus konkrét egyéne felé. /4/

A férfi és nő viszonya jellemzésének folytatásához induljunk ki abból, hogy az embert első közelítésben nem-beli lényegével határozzák meg. "Éppen a tárgyi világ megmunkálásában bizonyul az ember... valóban nem-beli lénynek. Ez a termelés az ő dolgozva-tevékeny nem-

beli élete." /5/ Az ember nembeli tevékenysége során a munkával - annak tárgyiasulása eredményeként - maga hozza létre világát. Az emberi környezet tehát már nem egyszerűen a természet, hanem a humanizált természet. Az ember a társadalom totalitásában tevékenykedve javakat, tárgyakat termel, ezzel létrehozza a tárgyi világot /"szervetlen testét"/, s ugyanebben a folyamatban újratermeli önmagát, a hozzákötődő objektívációk rendszerével együtt.

Marx és Engels a "Német ideológiában" jellemzi, hogy milyen a férfi-nő viszony, mint a történelemben első és egyetlen társadalmi viszony. "...az emberek akik saját életüket naponként újratermelik, kezdenek más embereket termelni, szaporodni - a férfi és nő, szülők és gyermekek közötti viszony, a család. Ez a család, amely kezdetben az egyetlen társadalmi viszony, a későbbiekben, amikor a megszorodott szükségletek új társadalmi viszonyokat és az emberek megszorodott száma új szükségleteket teremt, alárendeltté válik... Az élet termelése, mind a saját életé a munkában, mind az idegen életé a nemzésben, most már azonnal kettős viszonyként jelenik meg - egyfelől természeti, másfelől társadalmi viszonyként -, társadalmiként abban az értelemben, hogy ezen több egyén együttműködését értjük, egyre megy, hogy az milyen feltételek között, milyen módon és milyen célból történik. Ebből következik, hogy egy

meghatározott termelési mód, vagy ipari fejlődési fok mindig az együttműködés meghatározott módjával vagy meghatározott fejlődési fokkal jár együtt..." /6/

Az ember kezdetben első társadalmi viszonya a család. A későbbiekben fokozatosan kialakul az ember mindenoldalu függése a társadalomtól, a többi embertől, s ez főként a termelő tevékenységben jut kifejezésre. A társadalmiság jut kifejezésre a termelő tevékenységen kívül a fogyasztás, és egyéb tevékenység társadalmi jellegében is. A társadalmi munkamegosztás következtében a különböző tevékenységekben és ezek cseréjében általánossá válik az emberek egymásrautaltsága. A társadalmi viszonyok meghatározzák az életmód jellemzőit, s befolyásuk érvényesül az ember intim életszféráiban is, például a magán- vagy családi életben. Ugy tűnhet, hogy a magánélet vagy a magányos tevékenység nem olvad bele a társadalmiságba. Ezt a látszatot szétoszlatja a nemek közti viszony és a munkatevékenység összefüggésének elemzése.

Természeti lény mivoltából következik, hogy a férfi és nő élete nem azonos módon alakul. Az emberi faj reprodukciója szükségképpen másként alakítja a férfi és a nő életutját, hiszen az utódok létrehozásában különbözik természetes funkciójuk. A gyermekek világra hozatala és gondozása a nő biológiai adottságaiból következik. A nő számára meghatározóvá válik a gyermekek lét-

rehozásával és nevelésével kapcsolatos teendők ellátása. A férfi tevékenységét az előzőek kevésbé befolyásolják, az utódok gondozásával közvetettebb kapcsolatban van /táplálékszerzés, házépítés/. A férfi tevékenységét itt a nőnél nagyobb szabadság jellemzi. Az első munkamegosztás a férfi és nő közötti munkamegosztás. A nő az embert mint természeti lényt termeli újra, de ezt azokkal az objektivációkkal segíti elő, amelyet a nembeli tevékenység hozott létre. Így tehát az eredetileg természetes tevékenység, a biológiai önreprodukció, társadalmilag meghatározott természeti lesz. A munkamegosztásban kettévál a embernek mint természeti, és az embernek mint társadalmi lénynek az újratermelődése.

Az ember mint faj, és az ember mint társadalmi lény reprodukciója egyaránt a társadalmiság függvényében történik. A nemek közti munkamegosztás a reprodukciónak nemcsak következménye, de feltétele is. A férfi és nő kölcsönösen kiegészíti egymást e tevékenységcserében, azonban ez a viszony elidegenedett viszonyná válik a történelmi fejlődés során.

Az elidegenedésről Marx a következőket írja: "Ameddig az emberek a természetadta társadalomban vannak, ameddig tehát létezik a hasadás a különös érdek és a közös érdek között, ameddig tehát a tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem természetadta, addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hata-

lommá válik, amelyik őt leigázza, ahelyett, hogy ő ural-
kodnék felette. Amint ugyanis a munkát elkezdik megosz-
tani, mindenki egy kizárólagos tevékenységi kört kap,
amelyet ráerőszakolnak, amelyből nem tud kikerülni; va-
dász, halász, vagy pásztor vagy kritikai kritikus, és an-
nak kell maradnia, ha nem akarja az élet fenntartásához
szükséges eszközöket elveszteni..." /7/

A társadalmi munkamegosztás rákényszeríti az em-
berre munkáját, amit korábban szabadon és önként végzett,
korlátozza nembeli lény mivoltának megvalósításában, ab-
ban a tevékenységében, hogy a természetet /és önmagát
is/ megváltoztassa. A munkamegosztás - azzal, hogy az
ember, aki munkájában nembeliségét tárgyiasítja, és e
tevékenységét más, hasonló módon létrejött objektíváci-
ókra cseréli - a magántulajdon kialakulásához és az e-
gyenrangú tagokból álló társadalom megszűnéséhez vezet.
A kívülről rákényszerített munka nem az ember lényegi
erőinek kifejeződése, hanem csak eszköz létének fenn-
tartásához. "Amikor ezért az elidegenült munka elszakít-
ja az embertől termelésének tárgyát, akkor nembeli éle-
tét, valóságos nembeli tárgyiaságát szakítja el tőle, és
az állattal szembeni előnyt azzá a hátránnyá változtat-
ja át, hogy szervetlen testét a természetet elvonják
tőle." /8/

Az elidegenedett munka az emberi közösség eddig e-
gyenjogú tagjainak életében gyökeres változásokat ered-

ményez. "Egyik közvetlen következménye annak, hogy az ember elidegenült munkája termékétől, élettevékenységétől, nembeli lényegétől, az embernek az embertől való elidegenülése... Egyáltalában az a tétel, hogy az embertől elidegenült nembeli lény, annyit jelent, hogy az egyik ember elidegenült a másiktól, mint ahogy mindegyikük az emberi lényegtől." /9/ Az ember nembeli tevékenységét eszközzé változtató elidegenedett munka elszegényíti és deformálja az összes emberi viszonyokat, elidegenedett viszonyokká változtatva azokat. Ettől az elidegenedéstől - mely végső sorban önelidegenedés -, nem mentes az ember természetes, szükségszerű nembeli viszonya, a férfi és nő viszonya sem. E viszony is elszegényedik, az egyszerű természeti /biológiai/ viszonyra redukálódik. Erről a viszonyról írja Marx, hogy ekkor "az ember már csak állati funkcióiban... érzi magát szabadon tevékenynek..." /10/

A magántulajdon magával hozza a monogám család kialakulását, ettől kezdve a férfi és nő viszonyát ebben a keretben kell vizsgálni. A család történeti fejlődésének, a monogám család kialakulásának tárgyalását e munkában nem tekintem feladatomnak. A továbbiakban csak a monogám családdal foglalkozom.

A nemek közti viszony humanizálódása elé tehát gátat vet az elidegenedés. A monogám család kialakulása tartósan rögzíti a férfi és nő viszonyát a következő

formában. A férfi uralkodik a nő fölött, mivel tulajdonosa a család vagyonának, javainak. A megélhetés feltételeit is a férfi terenti elő. A nő pedig alárendelt szerepet játszik ebben a kapcsolatban. Legfontosabb feladata olyan utódok létrehozása, akiknek az apától való származása kétségbevonhatatlan, és akik így a vagyon örökösivé válnak. A nő számára ez nem önként, szabadon vállalt helyzet, ő maga is a férfi magántulajdona. Ebben az elidegenedett viszonyban a nő is eszközként funkcionál, amennyiben a férfi üsztüneinek tárgya, szükségletei kielégítésének eszköze. A monogám család a benne létrejövő alá-fölérendeltségi viszonyok következtében évszázadokon át a férfi-nő viszony humanizálódásának akadálya volt. A férfi-nő viszony megújulása, továbbfejlődése és szabad, valóban emberi kapcsolattá válása szükségszerűen azzal a történelmi folyamattal együtt játszódik le, amely megszünteti az elidegenedést, valamint a magántulajdont. Hogyan látták ezt a marxizmus klasszikusai?

Marx és Engels az elidegenedés megszüntetésében és az emberi lényeg elsajátításában látták a kulcsát annak, hogy a férfi és nő viszonya humanizált, valóságos emberi viszonyná váljék. Ezt a folyamatot az általános emberi haladás részeként képzelték el, amelyben döntő jelentőséget játszik a társadalom gazdasági oldalának változása. Itt nem vizsgáljuk, hogyan jutott el a monogám

család addig a formáig, amellyel a kapitalizmusban találkoznak; a lényeg az, hogy a régi típusú feudális jellegű, patriarchális monogámiát a kapitalizmus felbomlasztotta, de helyette újat nem hozott létre /lásd: Engels: "A család, a magántulajdon és az állam eredete" c. művében/.

A klasszikusok a magántulajdon megszűnésében látták a férfi-nő viszony, a családi és házassági kapcsolatok továbbfejlődésének feltételét.

"...A nagyipar azáltal, hogy a nőknek, fiataloknak és mindkét nembeli gyermekeknek a ház területén túl a társadalmilag szervezett termelő folyamatokban döntő szerepet biztosít, megteremteti az új gazdasági alapot a család és a nemek viszonyának magasabb formája számára." /11/

Az emberi lényeknek a magántulajdonban való elidegenedése az oka az emberi viszonyok elidegenedésének is. Így a magántulajdon megszüntetése magával kell, hogy hozza az emberi kapcsolatokban is az elidegenedés megszűnését. Ez akkor következik be, ha mindkét nem, a férfi és nő is képes lesz szabad nembeli tevékenységet folytatni. A nőt a társadalmi fejlődés arra kényszerítette, hogy természeti lény mivoltának megfelelő tevékenységet lásson el, gondoskodjon az emberi faj reprodukciójáról. Azonban ezt sem végezheti szabadon amíg a családban a magántulajdonosi szemlélet uralkodik. A nő

tevékenysége csak akkor válik szabad, valóban önmegvalósító tevékenységgé, ha a férfi-nő viszony egyenrangúvá válik, hogy a nő a férfival azonos tevékenységet végezhesen. Fel kell számolni tehát a természetes munkamegosztás alapján elkülönült tevékenységi köröket, hogy magáértvalóan, nem elidegenedve tevékenykedjenek, és szabad, emberi lénynek érezzék magukat.

A női egyenjogúság megteremtése alapvető feltétele a társadalom fejlődésének, egy sorban szerepel a kiszákmányolás, az elnyomás felszámolásával, az ember felszabadításával. A női egyenjogúságot /a nőkérdés megoldottságát/ a klasszikusok egyenesen a társadalmi fejlődés fokmérőjének tekintik. A férfinak a nőhöz való viszonyából, és az erről a viszonyról alkotott felfogásról is megítélhető, hogy meddig jutott el az emberi nem fejlődése. A női emancipáció nem jön létre automatikusan a magántulajdon megszüntetésével. Több körülmény is gátolja kibontakozását. Így az, hogy a társadalmi-gazdasági változásokat általában csak később követik a tudati-műveltségi változások. Továbbá az is, hogy az emberek a családban élnek, mely a társadalom többi strukturális eleméhez képest "zártabb" jelenség. A család őrzi a múlt patriarchális családjában kialakult viszonyokat, szokásokat, tradíciókat, és mintegy konzerválja is azokat. E tehetetlenségi tényezők következtében bizonyos "fáziseltolódás" áll elő a kialakuló társadalomnak

megfelelő családtípus létrejöttében, s ezzel az illető egyének élethelyzetében is.

A marxizmus összekapcsolja a nő és a proletariátus felszabadítását, mert mindkettőjük elnyomásának gazdasági okai vannak. A proletariátus felszabadítása társadalmi vonatkozásban, a nő felszabadítása egyéni vonatkozásban járul hozzá az emberi szabadság megvalósulásához. Személyes emberi szabadságról csak akkor lehet beszélni, ha a nőknek a férfiakkal azonos jogaik vannak. A női emancipációnak két téren kell megvalósulnia, a társadalom egésze terén, illetve a család terén. A kettő kölcsönösen feltételezi egymást. A nők felszabadításához, emancipációjához, a társadalmi tevékenységbe való bevonásához bizonyos feltételek szükségesek. Melyek ezek a feltételek?

Lehetővé kell tenni, hogy a nők a férfiakéval azonos szakképzettséget szerezzenek, és bekapcsolódjanak a termelésbe; ezáltal szűnjön meg anyagi függőségük, kiszolgáltatottságuk a férfiaktól /a családban apáiktól és férjeiktől/. A fejlődésnek oda kell vezetnie, hogy a nők ugyanolyan munkaköröket betölthessenek, azonos munkáért azonos bért kapjanak, mint a férfiak.

Mentesíteni kell a nőket a háztartási munka terhelésének egy részétől. Ez számos tényező függvénye /például gépesítés/, de nagymértékben függ attól is, hogy mennyiben változik meg a társadalom és főként a férfi-

ak gondolkodásmódja.

A férfiaknak át kell vállalniuk mind a háztartás, mind a gyermeknevelés terheinek egy részét, hiszen a gyermeknevelés /a szülés és gondozás/ - az emberi önreprodukció szolgálatában -, a nőt nagymértékben korlátozza szabadságában.

Az itt felsoroltak külön-külön bővebb kifejtésre szorulnak, ezért később szükséges őket részletesebben és konkrétan is megvizsgálni, mint a mai családot körüljáról érintő problémákat. A filozófia történetében Platónról Owenig többen úgy vélték, hogy a gyermekek nevelésében a társadalomnak részt kell vállalni, vagy akár teljes egészében át kell vállalnia magára. Az ilyen utópikus elképzelések vizsgálata is hozzásegít a nők felszabadítása helyes útjának felismeréséhez.

Közismertek Platónnak a nő- és gyermekközösség bevezetését javasló, kommunisztikusnak nevezhető eszméi. Az "Állam"-ban felvázolt utópikus társadalom uralkodó osztálya számára Platon fel akarja számolni a magántulajdont, és fogyasztói kommunizmust kíván bevezetni /12/. A magántulajdonnal együtt el kívánja törölni a monogám családformát is, és helyére nő- és gyermekközösséget akar állítani. A monogámia felszámolására Platont egyrészt az uralkodó osztály belső egységének óhaja indította, másrészt pedig az, hogy az antik társadalomban magántulajdonnak számító nőt felszabadítsa a férfiura-

lom alól. Platont a nők emancipálására nem felvilágosultság vagy humanizmus vezette, hanem végső soron a rabszolgatartó uralkodó osztály érdekei, amelyek államutópiájában kifejeződnek. Figyelemreméltó értéke ennek a platoni teóriának, hogy a kor általános felfogásával szemben a nőket a férfiakkal egyenrangú embereknek tartja. Világosan kimondja, hogy a nőknek - természetesen csak az uralkodó osztály nőiről van szó -, az iskoláztatásban és az állami hivatalokban a férfiakkal egyenlő arányban és mértékben kell részesülniük. Ezek haladó eszmék akkor is, ha ugyanitt egy szabályos fajelméletet is kifejt, nevezetesen, hogy az egyéni szerelmen alapuló házasság szűnjön meg /ami egyébként nem lehetett gyakori e korban/, a nők 20-40 éves koruk között szüljenek, a férfiak 30-55 éves koruk között nemzhetnek, az apa ne ismerje gyermekét, a gyermek pedig apját, a párválasztás elve legyen a "derék a derékkel", és csak az életerős gyermekeket hagyják életben. E reakciós nézetek mellett előremutatóak Platon neveléssel kapcsolatos gondolatai, melyeknek lényege, hogy a nevelést ki akarja venni a szülők kezéből és az államra kívánja bízni. Ugy véli, nem szabad megengedni, hogy a gyermeknevelés másodrangú vagy mellékes dolog legyen az államban. A kötelezővé tett nevelés költségeit az államnak kell viselni. Platon neveléssel kapcsolatos nézeteit - eredeti indítékaitól és céljáról el nem fe-

ledkezővén -, pozitívan kell értékelni. A platoni elmélet pozitív vonásai a ma felé mutatnak. A szocialista állam a családi nevelést meghagyván, kiegészíti azt a közösségi neveléssel. Az állam a szülők terheinek jelentős részét átvállalja, és olyan intézményekkel segíti a gyermekek nevelését, mint a bölcsőde, óvoda kötelező, ingyenes általános iskola, családi pótlék, GYES, - mindezekkel magasabb szintűen és humánusabban megvalósítván Platon eszméit.

Az 1800-as évek elején a munkásmozgalom kezdeti szakaszában a platoni teóriához némiképp hasonló nézetek jöttek létre. A kommunizmus eszméi itt még elég torz formában jelentkeztek, ezt a "nyers" és "gondolatnélküli" kommunizmust a "Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban bírálja Marx. A magántulajdon megszüntetésének gondolata az említett torz nézetekben szintén a monogám család megszüntetése, illetve a nőközösség eszméjével együtt fordul elő. Ez azoknak az anarchista követeléseknek a része, amelyek mindent meg akartak szüntetni, ami a kapitalizmusban létrejött. Milyen meggondolások születtek e következtetéseket? Amennyiben elfogadjuk, hogy a monogám családot a magántulajdon kialakulása hozta létre, valóban következetesnek látszik azt gondolni, hogy a magántulajdon megszüntetésével a család intézménye is túlhaladott lesz, a polgári monogám család mindenképpen. Azonban a család szocialista alapon és új formában való

továbbfejlődését nem tudták elképzelni, ezt helyettesítették a kommunisztikus nőközösség utópiájával. A kommunista társadalom emberi közössége helyébe az általános tulajdonossá tett férfit, illetve az általános tulajdonná tett nőt gondolják. Ezek a torzulások sajátos logika következményei. A magántulajdonnal ugyanis nem az ösztársadalmi tulajdont, hanem az általános magántulajdont állítják szembe; a birtoklást általánossá téve mindenki /minden férfi/ magántulajdonossá válnék. És milyen sorsot szántak a nőknek? Ezt Marx így fogalmazta meg: "a nő közösségi és közös-közönséges tulajdonná lesz." /13/ A polgári monogám családdal a nőközösséget állítják szembe; mivel a nő a monogám házasságban egy férfi tulajdona, tehát magántulajdon, amiből másnak ugyancsak részesednie kell, e célt szolgálná a nőközösség. Arról szívesen elfeledkeznek itt, hogy a nő ugyanúgy a férfi ösztöneinek tárgya, szükségletei kielégítésének eszköze, mint a kapitalizmusban. A nő a "közösségi kéj zsákmánya és szolgálója" e viszonyban. /14/ Az előzőekben vázolt utópikus elképzelésben tehát a család intézményét is a mult eltörölendő jelenségei közé sorolják.

A férfi és nő kapcsolatának humanizálódása reális lehetőséggé vált, de - ezt hangsúlyozni kell -, nem megy végbe automatikusan. Nem lehet a problémát egyszerűen a női emancipációra leegyszerűsíteni. Az emberi szabadság megvalósulásának, a kommunista embereszmény

gyakorlati létrejöttének folyamatába ágyazódik be, és nem választhatók élesen külön a család, a házasság, szexualitás problémáitól. Engels ezekről a következőket írja: "Amit tehát a nemek viszonyának a tőkés termelés előttünk álló elsöprése után kialakuló rendjéről ma előreláthatunk, az tulnyomóan negatív jellegű, jóformán arra szorítkozik, hogy mi fog megszűnni a mai viszonyokból. De mi lép helyükbe? Ez csak akkor dől el, amikor majd felnőtt egy új nemzedék, olyan férfiak nemzedéke, akik életük folyamán sohasem vásárolták meg a nő odaadását sem pénzért, sem más társadalmi, hatalmi eszközökkel - és olyan nők nemzedéke, akik sohasem kénytelenek magukat más okból odaadni, mint igazi szerelemből, sem pedig a gazdasági követelményektől való félelmük miatt visszautasítani azt, akit szeretnek. Ha ezek az emberek itt lesznek, mit sem fognak törődni azzal, hogy a mai vélemény szerint mit kell tenniük: maguk fogják kialakítani életrendjüket és az ennek az életrendnek megfelelő közvéleményt." /15/

A család jövőbeli formájáról a klasszikusok úgy vélekedtek, hogy az a monogám család lesz, de annak - az osztálytársadalomban ráakódott - negatív vonásaitól mentes formájában. A házasságkötés alapja nem gazdasági érdek, hanem az egyéni nemi szerelem lesz, ennél fogva megvalósul a családtagok egyenjogúsága. A nemiségi viszonyok, a legszélesebb értelemben véve, a humanizálódás irányába fejlődnek.

II. A család mint az egyén és társadalom közötti közvetítő kis csoport

1. A család funkciói

Kulcsár Kálmán meghatározása szerint a család olyan csoport, amely legszűkebben egy férfi és egy nő, valamint leszármazottaik tartós együttélését jelenti. Ez az együttélés a férfi és nő nemi kapcsolatán, illetőleg a leszármazottak vérségi kapcsolatán alapul ugyan, de tágabb, például gazdasági kötöttséget is jelent, más jellegű kötelek is erősítik, erkölcsi és jogi normák is szabályozzák, és jelentős szerepet tölt be az egyén és társadalom viszonyát alkotó legkülönbözőbb folyamatokban. /16/

A család lényegében a szociális csoport egyik formája. Mint minden szociális csoport, a család is társadalmilag determinált. A család belső strukturáját, szerepeltvárásait, normáit az egész társadalomban elfoglalt helye, a társadalomban megfigyelhető folyamatok, változások határozzák meg. Az adott társadalmi-történeti szituációk és folyamatok, a társadalom kulturája, konfliktusai, eseményei visszatükröződnek az egyedi családok életében, ezért számos család gyűjtőhelyévé válik a társadalom makrostrukturájából adódó hatásoknak. /Irodalmi példával élve, "A kőszivű ember fiai"-nak Baradlay-családjára, vagy a Thibeault-családra is ez jellem-

zõ./ Az előzővel párhuzamos folyamat a tapasztalatok, szokások, normák, értékek átadásának generációtól generációig terjedő folyamata, amelynek során kifejlődnek a családtagok norma és értékrendszerei, jellemvonásai, erkölcsi vonásai, szokásai.

Minden társadalmi csoport, így a család is meghatározott célok érdekében jön létre, illetve meghatározott funkciókat lát el. A család közvetítő láncszem az egyén és társadalom között, egyes funkciókat az egyén, másokat a társadalom számára teljesít. A család társadalmi determinációja fejeződik ki abban is, hogy a család funkciói nem állandóak, hanem átalakulnak. A funkciók változásában belső - családon belüli - tényezők is szerepet játszanak. A család funkciói nem azonos értékűek. Vannak köztük alapvetőek és nem alapvetőek. Az egyén és a társadalom vonatkozásában sem egyformán fontosak, az egyes funkciók jelentőségében, intenzitásában növekedés vagy csökkenés mutatkozik a család átalakulásának következtében. Ennek megfelelően lényeges az egyes funkciók differenciálása. Tekintsük át a család funkcióit, az egyes funkciók részletes jellemzése nélkül, minthogy ezek elég közismertek.

A család alapvető funkciója az utódok létrehozása és felnevelése /reprodukciós funkció/, és a gyermekek társadalmi életre való felkészítése /szocializációs funkció/. Ugy is megfogalmazhatjuk, hogy a család bio-

lógiaailag és szociálisan létrehozza az egyént. A reprodukciós funkció maga is összetett, egyrészt a szaporodásban, másrészt a csecsemők biológiai felnevelésében nyilvánul meg. Az ember számos állatfajjal ellentétben születésekor nem képes önálló életre, hanem hosszú ideig tartó gondoskodásra, nevelésre szorul. A gyermekek biológiai felnevelését a társadalom a múltban soha nem volt képes a család nélkül megvalósítani, ez családi feladat volt, előreláthatólag még sokáig az is marad. Az utódok létrehozásában mind jobban megnyilvánul a tervszerűség /családtervezés/. E funkció végső fokon tehát a társadalom fennmaradását biztosítja. Jövőbeli fejlődésével kapcsolatosan várható, hogy a funkció optimális megvalósulásához szükséges feltételeket /anyagi, erkölcsi, tudományos/ a társadalom fokozódó mértékben biztosítani fogja.

A szocializációs /nevelési/ funkció lényege a gyermek tudati, jellem- és erkölcsformálása, és ide soroljuk - a házasságkötés után - a házastársak jellemformálódását. E funkció dinamikus fejlődésben van, gyorsan változó korunkban egyre nehezebben tud eleget tenni az objektív követelményeknek. A társadalom mind fokozottabban vállal részt belőle azzal, hogy a családi nevelést jórészt anyagi juttatásokkal segíti és átveszi az eddig családban végzett tevékenységek egy részét. Az ismeretközlés /képzés/ ma már főként családon kívül történik,

és valószínű, hogy ez sokáig így marad, attól függően, hogy a szülők műveltsége és pedagógiai felkészültsége mennyire fog fejlődni. A társadalomnak azonban mindig szüksége lesz a családra, mert nem pótolható az a hatás, amelyet a jellembeli és erkölcsi tulajdonságok meg-
alapozásában biztosít. A kommunizmusban ez a funkció egyre hatékonyabb és jelentősebb lesz. A család ezeket az alapvető funkciókat mind az egyén, mind a társadalom számára ellátja.

A család gazdasági egységként is funkcionál. Hosszu időn át egy gazdasági egység azonos volt egy családdal. A múltban, de a falusi nagycsaládok egy részénél ma is, a gazdasági funkció termelési funkciót is jelent. A modern családban ez ún. gazdálkodási funkcióvá alakult át, aminek lényege, hogy a család jövedelmi, illetve fogyasztási egységgé vált. A kommunizmusban a gazdasági funkció termelői vonatkozása teljesen megszűnik. A jövedelem felhasználásáról a mai családban a családtagok együtt döntenek. A gazdasági /termelési/ funkció évszázadokig alapvető funkciója volt a családnak, ma egyre inkább teret enged a többi funkciónak. A család gazdasági funkciója jelentősen módosul, azonban - itt nem részletezendő teoretikus megfontolásokból - teljes eltűnése belátható időn belül nem várható.

A következő, a család pszichikai egyensúlyát biztosító funkciója /pszichikai funkció/, amit érzelmi-emo-

cionális funkciónak is neveznek. Ez a funkció hozzájárul a családtagok belső, érzelmi egyensúlyának biztosításához. Biztosítja a jó közérzetet, a testi-lelki regenerálódást, "menedékkül" szolgál az egyént a családon kívül érő konfliktusokkal szemben, így hozzájárul az egyén boldogságérzetének kialakulásához is. E funkció a jövőben várhatóan gazdagodik és kiteljesedik. Valószínű, hogy továbbra is a gyermek és a gyermeknevelés jelenti a legfőbb életöröm forrást. A harmonikus, jó családi légkör kiindulópontként fog szolgálni más humanizált életörömhöz. Az ember társzükségletét a kommunizmusban is döntően a család fogja biztosítani, de a "menedék" funkcióra nem lesz szüksége, mellette a más közösségekben való részvétele kiegészíti pszichikai egyensúlyának, jó közérzetének fenntartását.

További funkciói a családnak a szexuális, a családtagok magatartását irányító-ellenőrző, és a családtagok helyét /státuszát/ kijelölő funkció. A szexuális funkció a család biológiai oldalához legszorosabban kapcsolódó természetes funkció. Szoros kapcsolatban áll az utódok létrehozásával, a család harmonikus, kiegyensúlyozott légkörével, és az egyén boldogságérzetével. Napjainkban jelentős humanizálódás jellemzi. A családnak ez az oldala fejeződik ki abban, hogy a család intim csoport. Az irányító-ellenőrző és a státuszkijelölő funkció nem alapvető, hanem a többi funkcióhoz szorosan

kötődő, azoknak nagymértékben alárendelt funkció. Az ezekkel kapcsolatos döntési folyamatok mechanizmusa szerint lényeges különbség van régi patriarchális, és a modern demokratikus és szimmetrikus család között. Az utóbbi típus a jövő felé mutat, és mindjobban elterjed.

A család funkcióinak pontos számát /és nevét/ illetően eltérések vannak, az egyes forrásmunkák négy és nyolc között határozzák meg a gyakran különböző nevű, de tartalma szerint hasonló funkciókat. Az eltérések abból adódhatnak, hogy az egyes funkciók nem abszolút függetlenek egymástól, hanem gyakoriak az átfedések és kölcsönhatások. Az egyes funkciók tartalmának vizsgálatánál fontos szempontnak tekinthetjük, hogy a funkció nem független a strukturától. A család funkcióit a jog is szabályozza, ez azonban nem mindig eredményes. Jogi eszközökkel a torzulások, túlzások ellen lehet tenni. Számos példa bizonyítja, hogy a család jogilag szabályozott, mégis változik, vagy a jogi szabályozás változik, de a család mégsem változik.

2. A család mint közvetítő egység

A család alapvető sajátossága, hogy az egyén és a társadalom közti elsődleges közvetítő kiscsoport. Az egyén társadalmi meghatározottsága nem közvetlenül, hanem közvetett módon valósul meg. Elsőfokon a család köz-

vetíti a társadalmi hatásokat, tehát a család mint közvetítő egység iktatódik be az egyén és társadalom kölcsönhatásába. Szerepe az egyén életében erősebb, jelentősebb, mint bármely más társadalmi csoporté vagy intézményé. Ez könnyen belátható, mivel a kisgyermek számára a konkrét társadalmi környezet egyenlő a családdal, illetve a családtagokkal. Az ember alapvető személyiségtulajdonságait, individuális jegyeit abban az adott környezetben bontakoztatja ki, amelyet a család jelent számára. A szülők által nyújtott viselkedésminták, a saját magatartásunkról nyert legkülönfélébb visszajelzések, a tudatos nevelés útján közvetített törekvések egyaránt szerepet játszanak e fejlődésben.

A család szerepe az egyén életében egyrészt biológiai fennmaradásának biztosítása, másrészt az egyén tudatának, jellemének, végsősoron személyiségének formálása. Az előbbinek a születéstől a felnőtté válásig fokozatosan csökken a jelentősége. A biológiai létfeltételekről történő gondoskodás elsősorban a csecsemő- és gyermekkorban fontos, a felnőtt ember számára ehhez nem feltétlenül szükséges a család, létét képes önmaga is fenntartani. A tudat és jellemformáló hatás azonban nem szűnik meg, hanem - néhány kivételtől eltekintve - végigkíséri az egyént egész életén át. Ilyen említett kivételt képez pl., ha valaki nem családban, hanem nevelőotthonban nevelkedik, és valamilyen ok miatt ő maga

sem alapít családot.

Az ember élete során nemcsak egy, hanem kettő, bizonyos esetben három, esetleg még ennél is több családhoz tartozhat. Az első amelybe beleszületett, a második, amelyet maga alapított, végül kötődhet a házastárs családjához, a harmadikhoz. Ha figyelembe vesszük a válások és újraházasodók nagy számát, még további kapcsolatokhoz jutunk. Az így "kapott", illetve "szerzett" értékek, normák, szokások kihatnak az egyén életére, tudatára, jellemére és megnyilvánulnak világnézetében, erkölcsében, szerepfelfogásában, aspirációiban.

Az embernél a gyermekkor biológiailag adott hosszú ideig tartó szakasz, hosszabb, mint bármely állatfaj esetében. A gyermekek szükségképpen hosszan tartó függése a szülőkkel és más rokonokkal szemben, e szociális csoport szilárd strukturálódását eredményezi. /Természetesen ennek a gazdasági determinánsait, háttértényezőit is figyelembe kell venni./ Ebben a családi szociális környezetben növekszik és fejlődik a gyermek, és bármilyen is legyen ez a környezet, a gyermek számára ellentmondás nélkül elfogadandó vonatkoztatási alapot, keretet, természetes életteret alkot. A gyermeki személyiség fejlődésére döntő a család és a családtagok milyensége, magatartása, kulturáltsága, stb.

Az egyén a családon kívül egyéb, átfogóbb szociális csoportoknak is tagja /osztály, nemzet/. A család

formáját, tartalmát végső fokon a társadalom egészének strukturális sajátosságai, normarendszerei, értékrendjei határozzák meg. Az egyes szociális csoportok egy bizonyos "fénytöréssel" a társadalmat tükrözik vissza. A kisebb szociális csoport általában /de nem törvényszerűen/ az össztársadalmi modell szerint strukturálódik. Természetesen a modelltől való eltérések is előfordulnak, különösképpen történelmi átalakulások korszakában. Napjainkban gyakran figyelhetünk meg ilyen jelenségeket pl. amikor egy már szocialista viszonyok között élő család értékrendszerei, normái és strukturális jegyei még a polgári társadalomból erednek. Az embernek a társadalom által történő determinációját a különböző szociális csoportok közvetítik. Az ember társadalmi determinációja abban a viselkedésben érvényesül, amely egy konkrét társadalmi csoportban realizálódik, és annak feltételeihez igazodik. A vezető és meghatározó elem az összefüggésen belül mindenképpen a társadalom. A társadalom nem pusztán szociális csoportok "konglomerátuma", sem individuálok mechanikus összessége. A társadalom, csoport és egyén viszonya dialektikus viszony, tehát olyan viszony, amelyben az elemek kölcsönösen befolyásolják egymást, a kölcsönös függőség állapotában.

3. A család tipizálásának problémái

A családot vizsgálva nem helyes a családról általában beszélni. A családnak - amint azt Morgan, Engels vagy M. Mead leírta -, több történelmi típusa volt és van, sőt egy-egy típuson belül is olykor igen eltérő vonások figyelhetők meg. Ha a mai átlag-európai monogám családra gondolunk, akkor is lényeges különbségek tárulnak fel /pl. egy patriarchális jellegű falusi nagycsalád, és a szocialista típusu, városi munkás család között/. A mai európai családok többsége a dolgozó emberek családjáé. Akár a tőkés, akár a szocialista társadalom dolgozóinak családját nézzük, az ismertetőjegyek nagyrészt azonosak. A két társadalmi rendszer domináns családjánál sokkal több a közös jegy, mint a különböző. A különbségek viszont éppen az eltérő társadalmi környezet következményei. Mindkét társadalmon belül tanulmányozhatjuk a család átalakulásának, amely funkcióinak és összetételének változásában, valamint a családi kapcsolatok tartósságában és erősségében mutatkozik meg. A család problémáinak tanulmányozásához a viszonyítási alapot a "normális" család jelenti. Ezt igen nehéz röviden definiálni, a lényege az, hogy a valóságosan létező átlag-családmoddal feleljen meg strukturálisan és funkcionálisan is a családnak. Nem tekinthető "normális" családnak pl. egy deviáns jelenségekkel terhelt család, történetesen egy bűnöző család, vagy a kapita-

lista országokban néhol előforduló kommuná-család. Ide tartozhatnak viszont az olyan házasságkötés nélküli együttélések, amelyekben gyermekeiket közös háztartásban együtt nevelik az élettársak, hiszen a házasságkötés jogi aktusa nem szükségszerű előfeltétele a család létrejöttének. Magyarországon az 1970. évi népszámlálás eredményei szerint az élettársi együttélés mintegy 2,4 %. Az eltelt több mint 10 év alatt ez valószínűleg számottevően növekedett. Összehasonlításképpen, Svédországban, ahol kiemelkedően magas az ilyen párkapcsolatok aránya, 1960-ban 1 %, 1970-ben 6,5 %, 1974-ben 12 % volt. Mint látható, a növekedés üteme igen erőteljes, s várhatóan tovább nő. /17/

Az egyes családtípusokat valamilyen szignifikáns jegy alapján szokták elkülöníteni, pl. családnagyság /gyermekszám/, a család összetétele, a társadalmi osztályhoz-réteghez tartozás, vagy életciklusok szerint. A hazai és nemzetközi családszociológiai irodalomból számos felosztás ismeretes. Meg kell különböztetni szociológiai és demográfiai értelemben az egyes családtípusokat. Szociológiai értelemben vett családtípusok: 1. a kiscsalád, 2. a nagycsalád, 3. a családtöredék. Az egyes típusoknál a funkciók különféleképpen valósulnak meg, általában igaz, hogy az egyik házastárs kiválásával a család funkcionálisan nyitottabbá válik. A demográfia a családtípusokat másként határozza meg,

szintén hármat különböztet meg: 1. gyermek nélküli házaspár, 2. gyermekes házaspár, 3. egy szülőből és gyermek/ek/ből álló család. Ezen kívül használatos a családháztartás és a családmag /nukleáris család/ fogalma is. /18/

A családtípusok közül különös figyelmet szentelnek a kutatók az életciklusok szerinti felosztásnak. R. Hill és R.H. Rodgers nyolc családtípust különböztetnek meg /19/. A felosztás figyelembe veszi az egyén életciklusait, a család életében bekövetkezett nagyobb változásokat, továbbá a családnagyságot is. A nyolc családtípus a következő: újonnan házaspár családja; csecsemős család; bölcsődés-óvodás korú gyermekes család; iskoláskorú gyermekes család; serdülőgyermekes család; a felnövekedett gyermekeit kibocsátó család; a magukra maradt, de még aktív szülők családja, és az inaktív öreg házaspár családja.

Az előbbihez nagyon hasonló tipizálást ad meg Cseh-Szombathy László, azzal a különbséggel, hogy - ugyanazt a rendszerezési elvet követve - a serdülőgyermekes és a felnövekedett gyermekeit kibocsátó családot egy kategóriába sorolja, így összesen hét családtípust különböztet meg /20/.

Az életciklusok változása a családok fejlődésének, átalakulásának legfőbb oka e modellekben. E tipizálás előnye operacionalizálhatósága. Figyelmesebben szemügy-

re véve azonban hiányosságokat is felfedezhetünk, kimaradnak a számításból a társadalmi-gazdasági jellegzetességek, vagy magának a házaspárnak az életkora, mint determináló tényezők. Éppen emiatt a tipizálást sok bírálat éri, és számos családszociológus nem fogadja el.

Ugyancsak jól operacionalizálható H. Sas Judit komplexnek nevezhető tipológiája. /21/ Békés megyei életmód vizsgálatánál a mai családtípusokat történetileg vezeti le. Fő rendszerezési szempontjai a tulajdonosi minőség, illetve a család munkamegosztásban elfoglalt helye. A vizsgált földrajzi egység - XIX. sz. közepétől a XX. sz. első harmadáig létező - családtípusai ezerrint: a kistulajdonnal bíró paraszteszalád; a kereskedő-család; a proletárcsalád; és a "történelmi nemzetfenntartó középosztály" családjá. A proletárcsalád esetében H. Sas három altípust különböztet meg: a szervezett munkásság viszonylag szűk forradalmi rétegét; az agrárproletariátust; és a beilleszkedőket. E képződményekből jöttek létre a mai típusok: a falusi család, a munkáscsalád, az értelmiségi család, valamint az előbbieik közötti "átmeneti" típusok /pl. paraszt-munkáscsalád/. E tipizálás felhívja a figyelmet arra, hogy megállapításainkat nem a családra általában, hanem annak konkrét típusára kell vonatkoztatni, illetve a történeti fejlődést is mindvégig szem előtt tartva kell tanulmányozni a család jelenségeit.

III. A család szocializációs funkciója

1. A szocializációról általában

A család szocializációs funkciójának részletes vizsgálata előtt tekintsük át a szocializáció általános problematikáját.

A "szocializáció" terminus legáltalánosabban egy rendkívül szerteágazó, komplex problémakört jelöl. Egy adott problémakört fejez ki, amellyel több tudomány - a filozófia, szociológia, pszichológia, szociálpszichológia, szociálantropológia - foglalkozik. A szocializáció fogalmának számos meghatározása ismert, a szóbanforgó fogalom, illetve problémakör tartalmában és jellegében többször is történt módosulás. A "szocializáció" terminus eredeti jelentése /"társadalmasodás"/ megváltozott, tartalmi és terjedelmi értelemben is. Olyan kettős jelentéshasználat jött létre, mely szerint az első egy problémakör átfogó elnevezése, a második pedig azt az ontogenetikus folyamatot jelenti, amely legtömörebben úgy fogalmazható, hogy az egyén beilleszkedése a társadalomba. A téma kutatói szerint a szocializáció egészéről aligha van összefüggő, adekvát ismeretanyagunk, rendszerint a szocializációs folyamat különböző megnyilvánulási oldalait ragadják meg, egyik vagy másik determinációs szálát követve.

A század 20-as éveiben jöttek létre az első elmé-

letek. S. Freud közismert biológiai és individuálpszichológiai megközelítésű koncepciójában a szocializáció lényege az, hogy az embert a szocializáció tanítja meg arra, hogy alkalmazkodjék a külső társadalmi környezethez. Freud szerint a szocializációnak a gyermek 5-6 éves koráig van szerepe, és fő ágense a család. A szocializáció elméleti továbbfejlődésében az "alkalmazkodás" jelentés hiányosságai és ellentmondásai, illetve az ezek leküzdésére irányuló törekvés játszott szerepet. Az 1930-as évek neofreudizmusra épülő antropológiai kutatásai /R. Benedict, M. Mead/ jelentették a továbblépést, a különböző kultúrák magatartási mintáinak egyéni elsajátítását, társadalmi átörökítését vizsgálták. A 20-as évek végén kezdte el az amerikai antropológia az egyes kultúráknak az egyén és a környezet között kialakult viszonyára gyakorolt hatását vizsgálni, ezért ezt az irányzatot kulturanropológiának nevezték el. Arra a végkövetkeztetésre jutottak, hogy az emberi tudat annyira képlékeny, hogy bármilyen eszme és tevékenységi forma felvételére alkalmas.

A további kutatásokban mind nagyobb szerepet kapott a szociológiai megközelítés. Több ismert szocializáció koncepció létrejött, ilyenek G. H. Mead, J. Piaget, L. Sz. Vigotszkij, H. Wallon részben egymással egyező, részben egymással polemizáló koncepciója. Minden irányzat elismeri az interperszonális kapcsolatok, és azon

belül a család szocializációs szerepét, és minden részről elismerik, hogy a korai élmények mély és maradandó nyomot hagynak az egyénben. Ma az egyik legáltalánosabban ismert elmélet G. M. Mead szociológiai orientációju koncepciója. Mead szerint a szocializáció olyan folyamat, melynek során az individuuum elsajátítja a társadalmi szerepek egy meghatározott rendszerét, amelyhez szociális-kulturális jelenségek és szimbólumok kapcsolódnak. Mead, aki az ún. "szimbolikus interakcionizmus" képviselője, a szocializációt az érintkezésre redukálja, de kizárja a vizsgálatból az érintkezés tartalmát, a tárgyi tevékenységet, a munkát. Meadtól származik az a lényeges felismerés, hogy az egyén valamely csoport elvárásainak megfelelően módosul. Az egyén megértéséhez tehát a társadalmat aktuálisan reprezentáló csoportok és az interakció felől kell közeledni.

A szocializációs elméleteknek három alaptípusa ismert: 1. a szocializáció mint a kultúra elsajátítása, 2. a szocializáció mint a viselkedés kontrolljának elsajátítása, 3. a szocializáció mint szereptanulás. Előfordulnak olyan elméletek is, amelyek az egyes típusok kombinációjának tekinthetők. Mindhárom elmélet fontos részeredményeket produkált, s az ezekben való tájékozottságra a családon belüli interperszonális kapcsolatok és szocializáció megértéséhez szükség van. /22/

A szocializációt tehát vagy a kultúra nemzedékek

közötti elsajátításával /kulturába való avatással/, vagy a viselkedés /viselkedési kontroll/ elsajátításával, vagy pedig a szereptanulással, a közösségi részvállalással azonosítják. A három irányzat szerint a szocializáció lényege az alábbi módon határozható meg.

1. A szocializáció az a folyamat, melyben a gyermek társadalmi csoportjának kulturájához formálódik, s ezáltal társadalmának elfogadott személyiségévé válik /kultur-antropológiai irányzat/.

2. A szocializáció átfogó kifejezés arra a folyamatra, amelynek során az egyén más emberekkel való tranzakciókon át, a társadalmilag lényeges viselkedés és tapasztalat specifikus vonásait kifejleszti /drive-elmélet, behaviorista irányzat/.

3. A szocializáció az a folyamat, melynek révén az egyén megtanulja egy társadalom, vagy szociális csoport életmódját úgy, hogy funkcionálni képes azon belül /szerepelmélet/.

A szocializációs elméletek három típusa a téma három szemléletét demonstrálja, és egymással nem összeegyeztethetetlen. Belátható, hogy a gyermek a kulturát megfigyelések és kommunikációk útján sajátítja el, hogy hajlamait meg kell fékeznie és le kell vezetnie, és a társadalmi szerepeket meg kell tanulnia.

Az utóbbi két évtizedben a szocializáció kutatása felgyorsult és kiszélesedett. Főként a gyermekkori szo-

cializációval foglalkoztak kiemelkedően, sokan ezt tartják ma a legkidolgozottabb részterületnek.

Hogyan értelmezhető a szocializáció általános társadalmi szerepe, funkciója? Az egyes diszciplínák más-ként látják ezt a kérdést. A pszichológia szerint ez a funkció, hogy az újszülött csecsemőből felnőtt ember, érett személyiség válik. A szociológia szempontjából a szocializáció legáltalánosabb feladata, hogy újratermelje a társadalmat. Filozófiai aspektusból a kettő egyáltalán nem zárja ki egymást, hanem kölcsönösen feltételezi egymást, továbbá, az első állítás feltétele a másodiknak, az viszont következménye, eredménye az elsőnek. A szocializáció általános funkciója tehát, hogy az egyén társadalmi értelemben vett személyiséggé válik, és beilleszkedik a társadalmi viszonyok rendszerébe. A szocializmusban a kommunista személyiségideál - a sokoldaluan fejlett, harmonikus személyiség - létrejöttét kell szolgálnia a szocializációnak. Végző fokon a szocializációs folyamat tényezői /szakaszai, intézményei, eszközei/ együttesen mind ezt a célt szolgálják. A szocializáció tényezőinek, valamint a szocializáció egészének viszonyában a rész és egész dialektikája érvényesül. Az általános funkció határozza meg az egyes részfeladatokat és részcélokat. Az eredmény viszont attól függ, hogy a társadalmi közvetítők milyen mértékben és minőségben tudták megvalósítani a részfeladatokat.

Az emberi társas életmód elsajátítása közvetítő tényezőket, közvetítő rendszereket és mechanizmusokat tételez fel az egyén és a társadalom között. Ezek részben személyes, perszonális természetűek, részben tárgyi-objektívációs rendszerek.

A perszonális oldalhoz tartozik az anya, család, csoport, réteg, stb. A sorrend egyben azt is tükrözi, hogy a szocializáció folyamatában a születéstől kezdve milyen sorrendben jutnak szerephez az egyes közvetítők. Az első létfontosságú kapcsolat az anya /vagy anyahelyettes/ és a gyermek közötti viszony. Ez a személyiség harmonikus fejlődésében kiemelkedő szerepet játszó társas hatás a csecsemőkorra esik. Az anya-gyermek kapcsolat maga is több szakaszra osztható, és a pszichológia által sokoldalúan feltárt. Ez kiegészül a család-gyermek kapcsolattal. Számos kutató szerint döntő fontosságú a személyiség kialakulása szempontjából. Közvetlen bizonyítéka ennek, hogy segíti a legfontosabb objektívációs rendszer, a beszéd megtanulását. A családon kívüli más csoportok szerepe az óvodáskortól számítódik. Közülük kiemelkedik a kortárs-csoport, amely az iskolás évek során egyre növekvő szerepet tölt be, és olykor a családi hatásokat is háttérbe szoríthatja. Hatása a serdülő- és ifjúságban válik dominánssá, amikor a kortárs-csoport, - R.K. Merton kifejezésével -, referencia-csoportként /reference-group/ funkcionál. E kortárs-cso-

portot az egyént körülvevő csoportból kiemeli az, hogy a szubjektum számára legnagyobb jelentőséggel bír, mert normáit, értékeit, végső fokon egész ÉN-jét ehhez viszonyítja /=identifikáció/. /23/

A perszonális közvetítők és determinánsok mellett a másik oldalt a szocializáció folyamatában a történelmileg kialakult objektivációs rendszerek alkotják. Az objektivációs rendszerek közül releváns a nyelv, valamint az adott kultúra, illetve szubkultúra szokásrendszere. A nyelv, illetve beszéd megtanulása nélkülözhetetlen a szocializálódás szempontjából. A nyelv, a beszéd és a gondolkodás fejlődésének dialektikájával kiemelkedően foglalkozik L. Sz. Vigotszkij, A. N. Leontyev, A. R. Lurija, de tőlük függetlenül J. Piaget, G. H. Mead, H. Wallon és mások is rendkívül lényegesnek tartják e jelenségek vizsgálatát. Ebben is közösek a szocializációról alkotott különféle irányzatok, elméletek.

A kultúra átadása rendkívül összetett, bonyolult folyamat. Itt nem is kíséreljük meg összefoglalni. Mindössze utalunk rá, hogy a társadalom továbbélésének szükséges feltétele az anyagi-technikai kultúra - munkatevékenységgel összefüggő - elsajátítása. A szocializációnak ez az összetevője is szociális tanulási mechanizmusokon alapszik. Azt, hogy az ember tudatát, személyiségét a társas érintkezés determinálja, Marx már

a konkrét szocializáció kutatások létrejötte előtt felfedezte. Az emberi tevékenység /főként a munkatevékenység elemzése kapcsán Marx rámutatott, hogy nemcsak anyagi viszonyait, hanem tudatukat /eszméiket, gondolataikat, képzeleteiket/ is az emberek maguk hozzák létre a társadalmi újratermelés során. Ezt írja erről: "Az egyének... mind fizikailag, mind szellemileg teremtik egymást, az egyén fejlődését valamennyi többi egyén fejlődése szabja meg, amelyekkel közvetlen vagy közvetett érintkezésben áll." /24/

A szocializáció eszközeinek fontos szerepe van az emberi érintkezésben. A szocializáció eszközei: gyűjtőfogalom. Szélesebb értelemben ide tartoznak a szocializáció már említett perszonális és objektivációs intézményei, illetve rendszerei. Szűkebb értelemben - J. Piaget szerint - a normák, értékek és jelölések alkotják. Normának tekinthetők e vonatkozásban a társadalmilag meghatározott minták, mértékek, előírások, amelyek az egyén által elsajátítva viselkedési szabályként funkcionálnak. Az emberek, sőt egyes embercsoportok viselkedését e szabályok szerint itélik meg a társadalom egésze, vagy valamely csoportja részéről. A magatartási normákban társadalmilag preferált közvélemény jelenik meg, amelynek be nem tartása az egyénre nézve hátrányos következményekkel járhat. Mindezek közzokás és közvélemény formájában hatnak az egyénre, és kiala-

kitják tükörképüket, az erkölcsi és jogi normákat az egyén tudatában. Ide tartoznak még a vallási- és népszokások, illemszabályok, és a divat szabályai is. Az értékek az ember és tevékenysége, illetve az ember és a megismerés tárgyai közötti, társadalmilag meghatározott viszonyok, melyek - objektivációs rendszerként - befolyásolják és irányítják az embert. Filozófiai értelemben csak az objektum-szubjektum relációban van értelme, mert az objektumok értéket strukturálisan nem tartalmaznak. A mindennapi tudat szerves részeként az érték azt fejezi ki, hogy valaminek pozitív vagy negatív jelentősége van a szubjektum számára /pl. jó-rossz, szép-rut, stb./. Az értékek gyakran maguk is normatív jellegűek. A jelölések segítik elő a viselkedési minták, normák, értékek átadását-átvételét. A szocializációban kiemelkedő szerepe van a beszélt nyelvnek, de a kommunikáció és metakommunikáció végtelen számu, információ-tartalmazó jelei, jelölései is szocializációs eszközök.

Az egyén biológiai és társadalmi fejlettségét figyelembe véve meg kell különböztetni bizonyos szakaszokat a szocializációban. Célszerű az egyén életkori periodizációja, és a társadalom szempontjából legfontosabb emberi tevékenység, a munkatevékenység alapján meghatározni a szocializáció szakaszait. Az életkori periodizációra számos osztályozást dolgoztak ki. /25/

A felosztási rendszereknél elég általános, hogy az életszakaszok közötti határok nem élesek, elmosódtak, illetve az egyes szakaszokat még további szakaszokra lehet bontani. Alapmodellnek tekinthetjük azt a felosztást, amely szerint az élet során megkülönböztethetünk gyermekkort, ifjúkort, felnőttkort és öregkort. A szocializáció alapvető fontosságú feladatait már e legegyszerűbb rendszer alapján is értelmezni lehet.

Az emberi élet szakaszait a munkatevékenység figyelembevételével a következőképpen oszthatjuk fel:

1. munka előtti szakasz, 2. munka szakasz, 3. munka utáni szakasz. A munka előtti szakasz során a társadalom felkészíti az egyént a társadalmi életre, beleértve a munkatevékenységet is. A munka szakasz az élet legaktívabb szakasza, erre esik általában az emberi nem újratermelése, illetve a gyermeknevelés is. Az utolsó szakaszban az egyén már nem dolgozik aktívan, de megőrizhet egyes munka- vagy más társadalmilag jelentős funkciókat. Ez teljesen adekvát felosztás, de mechanikusan nem alkalmazható.

A szocializáció szempontjából helyénvaló az életkori sajátosságok, és a szocializációs intézmények figyelembevétele is. Célszerű a munka előtti szakaszt két önálló részre bontani. Így a következő szocializációs szakaszokat kapjuk:

1. Korai szakasz; amely a születéstől az iskolábalé-

pésig tart.

2. Az iskolai tanulás szakasza; amely a munkakezdésig tart
3. A szociális érettség szakasza; a munka szakasz
4. Az élet befejezésének szakasza; a munkatevékenységből való kilépéstől az egyén haláláig.

Ez a felosztás, melynek alapja, hogy az élet főbb szakaszai a gyermekkor, ifjúkor, felnőttkor és öregkor J. I. Gilinszkijtől származik /26/.

A szocializációs folyamat egészének értelmezése feltételezi az újszülött egyénre /veleszületett adottságaira, szükségleteire, stb./ vonatkozó ismereteket, és a társadalom egész strukturájára vonatkozó ismereteket. Ezek, mint egymás nélkül nem létező szélső pólusok képezik a vizsgálandó jelenségkör főbb orientációs pontjait. Figyelembe kell venni még azt is, hogy a szocializáció kétirányú folyamat; a szocializáció és szocializálandó személyek aktív kölcsönhatásban állnak, és a lejátszódó változások mindkét félre kihatnak.

A szocializációs folyamat általános ismertetőjegyei után konkrétan vizsgáljuk meg ennek a komplex problémakörnek az egyes oldalait, szakaszait, formáit, a családban mint szocializáló közösségben.

2. A család mint elsődleges szocializációs egység

A család egyik legfontosabb funkciója a gyermekek

szocializálása. Ezt szokás pedagógiai-nevelő-képző funkciónak is nevezni. A szocializáció lényege az egyénnek a társadalom életében való hatékony részvételhez szükséges szabályok, normák, értékrendszerek elsajátítása. Spontán vagy tudatos tanulási folyamatot jelent, amelynek következtében kifejlődik az egyén személyisége. A szocializálódásnak, és az ennek során bekövetkező személyiségfejlődésnek nemcsak a gyermek az alanya, hanem a többi családtag is. A gyermekek tudati, jellem- és erkölcsformálása mellett a szülőknél, a házastársaknál is lejátszódnak a felnőttkori szocializáció egyes folyamatai. Előbb azonban a gyermekkori szocializációt vizsgáljuk meg.

Minden kutató egyetért abban, hogy a gyermekek testi-szellemi fejlődése szempontjából alapvető hatása a családnak. Számos viselkedési tényezőben kimutathatók a genetikai adottságok is. A születéskor fennálló különbségek - amelyet mindenki családjától, elődeitől örököl - a későbbi társadalmi viselkedés szempontjából is szerepet játszanak. Azonban ma már bizonyított, hogy az ember személyisége csak kis részben örökletes jegyek eredménye, igen nagy szerepe van a társadalmi környezet hatásainak is. A szocializációs probléma könnyebben értelmezhető a társadalmi-nevelési tényezők vizsgálata alapján, mint az alkati tényezők és adottságok révén. A genetikai tényezőktől most tekintsünk el, csak szociá-

lisan vizsgáljuk a problémát.

Az egész életen át tartó szocializációs folyamat gyermekkori szakasza az emberek túlnyomó többségénél a család keretei között történik. A gyermeket formáló hatások sokaságából /szülők, gondozók, testvérek, barátok, lakókörnyezet, stb./ ki kell emelni a családot, mert ez a legelső közösség az élet során, amely a társas viselkedésbe és tevékenységbe bevezet. Érzelmileg mindvégig a legjelentősebb közösség az életünkben. A szülő-gyermek kapcsolat minden későbbi emberi kontaktus alapja. A családban bontakoznak ki a későbbi élet-utra nézve alapvetően fontos érzelmek és indítékok. A személyiség kialakulásának hosszú folyamatát a családi közvetítő rendszer kölcsönhatásai indítják el, ezért a család tekinthető a szocializáció elsődleges helyszínének. A család elsődlegessége abban fejeződik ki, hogy a legkorábbi életszakasztól kezdve, már a születés előtti szakaszban is hat a fejlődő egyénre /magzatra/, hiszen köztudott, hogy a szülők életvitele, érzelmi-pszichikai állapota /pl. alkoholizálás, dohányzás, feszült, ideges légkör/ kihat a magzat fejlődésére. A család érzelmi és viselkedési modelleket mint diszpozíciókat visz be a személyiségbe, értékrendszereket alakít ki benne, mindezzel előkészíti az egyént, hogy teljesértékűen részt vegyen a társadalom életében. A család erős hatása azzal magyarázható, hogy az egyes magatar-

tási formákat a gyermek legtöbbször csak a szülői családban észleli, és ritkán kerül olyan helyzetbe, hogy más családokban is szerezzon tapasztalatokat. A szülői magatartás /példaadás/ azért olyan nagy hatásu, mert a gyermeknek nemigen van lehetősége alternatív magatartásokkal megismerkedni. Ennek főként a férfi-női szerep, illetve a házastársi és szülői magatartási formák elsajátítása szempontjából van nagy jelentősége.

A gyermek születése után nyomban elkezdődik az a tevékenység, amellyel a család közreműködik a gyermek személyiségének kialakításában, és felkészíti arra, hogy a társadalom életébe be tudjon illeszkedni. E tevékenység többszintű. Az alapot egy spontán megnyilvánuló, szándéktalanul is közvetített, bizonyos értelemben "rejtett" hatások összessége jelenti. Erre épül a tudatosan irányított nevelési hatások rendszere. Mindkét összetevő egyaránt fontos, együttesen szocializál.

Az első típusu hatások a család természetes életviszonyaiban rejtőznek. A család azzal, hogy biztosítja a biológiai és szociális létfeltételeket meghatározott magatartási és szerepmintákat is közvetít. A gyermek ezeket mindennapos benyomások és tapasztalatok formájában kapja. A szocializációval foglalkozó kutatók közül sokak véleménye szerint a szocializálódás legnagyobb része utánzás alapján megy végbe, a gyermek követi a modellként szereplő szülő viselkedését. Az utánzás

alapja a megfigyelés. Az utánczás útján nem tudatosan életreszóló viselkedési mintákat, szerepeket, normákat, értékeket sajátít el a gyermek, később más körülmények és feltételek között ezek figyelembevételével cselekszik. Közismert tény, hogy a gyermekek mennyire szeretik az utánczásos játékokat; szülőt, orvost, boltost, mozdonyvezetőt, stb. játszanak.

Az utánczással együtt - egyes kutatók szerint előbb, mások szerint később - jön létre az azonosulás /identifikáció/. A gyermek annak a személynek a viselkedését kezdi el utánozni, akivel azonosul, akivel egynek érzi magát. A családban kiemelkedő jelentősége van az anyagyermek kapcsolatnak. Ez mindenkinek az első emberi kötetelke, amely nem csak biológiai, hanem érzelmi-emocionális jellegű összetartozás is. Ez indítja el a testi, lelki és társas fejlődést. Az anyai szeretet, gondoskodás hiánya miatt a kifejlődő személyiség alapjai károsodhatnak. Jó bizonyítékai ennek a családnélkül, nevelőotthonban nevelkedő gyermekek, akik még 4-5 éves korukban is rosszul, vagy alig tudnak beszélni, a későbbiekben pedig olyan felnőttek válnak belőlük, akiknek több káros személyiségtulajdonsága, jellemhibája van, és lelki teherbíróképességük is gyengébb, mint normális családban nevelkedett társaiknak. Ha az anya magatartása nem megfelelő, akkor nem teremtődik meg a családban az a légkör, amelyben erős azonosulás jön létre,

és ez a gyermek személyiségére káros lesz.

Az azonosulás valamilyen konkrét viselkedés elfogadását, mintául választását jelenti. Ez megnyilvánulhat a modell egyes cselekedeteinek azonnali utánzásában, az ~~az~~ azonosulás eredménye az is, amikor az egyén a modell magatartását tudatában leképezi, megőrzi, és a későbbiekben annak megfelelően cselekszik. Ennek ismert példája, hogy az emberek többsége családot alapítván a gyermekkorban látott házastársi-szülői szerepeket, mintákat követi, gyakran olyankor is, amikor pedig tudatosan nem akarnak szüleikhez hasonló házastársak, szülők lenni.

A gyermek a tapasztalt szülői magatartást, norma-követést "elraktározza", internalizálja. Az internalizálás lényege az, hogy a szülői hatás változást hoz létre a gyermekek tudati és jellembeli strukturájában. A szülői viselkedési minták belülről szabályozzák a gyermek magatartását, illetve tartós elraktározás esetén a felnőttkori cselekvést. Az utánzásnak, azonosulásnak és az internalizálásnak a következménye, hogy a családban a gyermek olyan dolgokat is megtanulnak, amelyekre tudatosan nem tanítják meg őket, amelyek felhasználására a szülői családban nincs lehetőségük, hanem csak később alkalmazhatják az elraktározott mintákat. /27/

A családi közösséghez való tartozás kialakíthatja az un. családi identitást, a családhoz tartozás tudatos

elfogadását, vállalását. A családi identitás nem csak a szocializáció, hanem a család egészének egészséges fejlődése szempontjából is fontos. Ezt kifejezi például a családi név viselése, leginkább azonban a családon belüli funkció- és szerepmegosztások tükrözik. E közösségen belül jönnek létre és bontakoznak ki a gyermeki, anyai-apai, házastársi, nagyszülői szerepek. Az, ahogyan ezek megvalósulnak a családban, jelentősen befolyásolják a családon kívüli életet is. A családban betöltött szerepek milyenségét olyan ideálok szabályozzák, amelyeket külső hatások alakítanak ki. Maga a társadalom is igyekszik elfogadtatni valamilyen ideált. Az ember úgy vesz részt a család életében, illetve azt tekinti kötelességének a családban, amire az erről kialakult belső kép, eszmény inspirálja. Azt "való" tenni egy férfinak vagy nőnek, amire kialakul egy társadalmi vagy legalábbis csoportszintű közmegegyezés. Magát a férfi, illetve női szerepet is így kell elsajátítani, majd e szerepeket ugyanúgy kell továbbadni, megtanítani a gyermekeknek.

A spontán szocializáció /primer, tapasztalásos szociális tanulás/ mellett egyenrangú szerepet tölt be a tudatos nevelés folyamata. Ennek lényege, hogy az egyén a viselkedési mintákat, a magatartást szabályozó normákat, értékeket, és konkrét ismereteit is céltudatos oktatás-nevelés útján sajátítja el. A tudatos ne-

velés során a szocializáló személyt meghatározott cél vezeti. Az elérendő cél érdekében jutalmazást vagy büntetést alkalmaz. A családi nevelés során is jutalmazással, vagy büntetéssel szoktatják a gyermeket adott viselkedésre. A gyermek igyekszik úgy viselkedni, hogy a jutalmat elnyerje, illetve a büntetést elkerülje. Kisgyermekkorban a legsúlyosabb büntetésnek számít a szeretet megvonása. Az utánczás esetében a szocializáló személy viselkedését nem befolyásolják nevelési célok, a szocializáltat pedig senki és semmi nem kényszeríti az adott viselkedésre, de a jutalmazás vagy büntetés követheti az utánczást, és ezzel felerősítheti vagy gyengítheti a követett példa hatását.

A tanulás két típusa /spontán és tudatos tanulás/ így összekapcsolódhat. Az élet további szakaszaiban, az ifjúkori és felnőttkori szocializáció során is előfordul és kombinálódik mindkét típus. A gyermek fejlődésével a család mellett növekszik a családon kívüli személyek /például kortárs-csoportok/, illetve az intézmények szerepe a gyermek szocializálásában. Kétségtelen, hogy a család szerepe akkor csökkenő tendenciát mutat, de továbbra is jelentős szerepet játszik. A gyermeknevelést szolgáló intézmények nem kapcsolják ki a családot, ellenkezőleg, feltételezik a család aktív közreműködését abban, hogy saját funkciójukat optimálisan elláthassák. A bölcsőde és óvoda, valamint a szü-

lők között naponta van kapcsolat, folyamatosan informálják, segítik egymást. Az iskola és a család kapcsolata már nem ilyen szoros, de a kapcsolat továbbra is fennáll /pl. szülői értekezletek/. Amennyiben a gyermekkel, annak testi-szellemi fejlődésével /pl. tanulmányi eredményével/ probléma van, az iskola igényli a család együttműködését, hiszen általában értesíti a szülőket. Kevésbé kedvező a helyzet a középiskolás korban. A serdülőkorba jutott gyermek és szülő közötti viszonyra jellemző, hogy a szülői ráhatások eredményessége, illetve a gyermek befolyásolhatósága gyengül. A szülő-gyermek kapcsolat konfliktusokkal terhelt. Ha a középiskola el is várja a szülők segítségét, a szülő ekkor már az esetek nagy részében nem tudja érdemlegesen befolyásolni a gyermek családon kívüli viselkedését, gyakran a családon belülit sem. /28/

A családi hatás tulsulya tehát a gyermekkorra esik. A gyermek tudatának, jellemének és erkölcsének formálásában a család biztosítja a legoptimálisabb feltételeket. A család segíti elő az olyan jellembeli tulajdonságok kibontakozását, mint szorgalom, felelősségtudat, fegyelmezettség, kötelességtudat, amelyek egyben erkölcsi jegyek is, és olyan további erkölcsi tulajdonságokat, mint például humanitás, udvariasság, őszinteség, becsületesség, stb. Ezeket, és még igen sok pozitív vonást leghathatósabban a család képes kialakítani,

a negatív vonások kifejlődését pedig meggátolni. Éppen ezért nélkülözhetetlen a család a társadalom számára. E funkciókat, melyeket a család mint a legkisebb szociális képződmény a csakis rá jellemző pszichikai és erkölcsi kapcsolatrendszerei segítségével betölt, mással nem lehet pótolni.

A személyiség kialakulása nem automatikusan történik, a családtól sok erőfeszítést, energiát, figyelmet és önfeláldozást igényel. Csak a gyermek iránti szeretettől átfutva végezhetik a szülők a gyermeknevelés fontos feladatát. A gyermek megfelelő tudati, erkölcsi és jellembeli fejlődését a szülői szeretet döntő mértékben befolyásolhatja. A szeretet a gyermekkel való foglalkozás során a türelem, önfeláldozás forrásává válhat, esetenként pótolhatja a hozzáértés fogyatékoságait. A pszichikai-érzelmi kötődés elengedhetetlenül szükséges a személyiség normális és optimális fejlődéséhez. Ahol ez hiányzik, ott nem mehet végbe - mentálisan - normális, egészséges fejlődés. Ennek negatív bizonyítékai a fiataloknál előforduló deviáns viselkedésformák /pl. bűnözés, csavargás/. Az esetek zömében kimutatható a családon belüli szeretethiány, a szeretetigény kielégítetlensége. A pozitív pszichikai-érzelmi kötődés nemcsak a családban fontos, hanem az óvodában, iskolában, nevelőotthonban is. A nevelőotthonokban a nevelőknek általában nincs módjuk, hogy a kedvező pszichikai-

érzelmi állapotot kialakítsák, mert kevés idő áll rendelkezésükre a gyermekekkel való egyéni foglalkozásra, gyakran nem is élnek köztük. A későbbiekben előforduló - és valószínűleg már gyermekkorban is felfedezhető - személyiségzavaroknak /pl. agresszivitás/, a pszichikai kötődés hiánya az egyik oka. Számos kutató jutott erre a következtetésre, hazánkban pl. Bagdy E., Buda B., Cseh-Szombathy L., Gegesi Kiss P., György J.

A gyermek tudatának és jellemének helyes irányu fejlődése érdekében tehát nagyfokú, nap mint nap érzékelhető, anyai-apai érzésből fakadó szeretetre van szüksége a gyermeknek, amely kiváltja az erős érzelmi kötődést a szülőkhöz. A szülők és gyermekek közti szeretetet családi-vérségi szeretetnek nevezik. A családi-vérségi szeretet létezését egyesek tagadják, illetve a fajelmélettel hozzák kapcsolatba. A jelenség a fajfenntartás ösztönéből fakad, alacsonyabb fokon való megnyilvánulása megfigyelhető az állatvilágban is. A fejlett állatoknál megfigyelhető az utódokkal való gondos törődés /ivadékgondozási ösztön/, illetve az utódok ragaszkodása a szülőkhöz, elődökhöz. Ismeretesek ezzel kapcsolatosan a Harlow-házaspár "műanya" kísérletei, amelyeket rhesus majmokkal végeztek 1959-65 között. A kísérleti eredmények azt bizonyították, hogy az anya /és a társak/ hiánya, valamint a főemlősöknél ösztönként jelentkező "megkapaszkodási törekvés" kielégítetlensége a fejlődésben

maradandó károsodást idéznek elő. Az anya jelenlétének érzése, az anyai oltalom, a biztonság és védettség érzése alapvető és szükséges feltételei a normális egyedfejlődésnek. Más kísérletek is igazolták az anya és a társ szükségletértékét. /29/

A családi-vérségi szeretet az embernél több mint a fajfenntartás és ivadékgyondozás megnyilvánulása. Társadalmi jelenségként fogható fel, amelyben a filogenetikus fejlődés során pszichikai, intellektuális és erkölcsi mozzanatok rakódtak egymásra. Számos példa bizonyítja, hogy nem szükséges a szülőanyának nevelni a gyermeket, hogy személyisége normálisan fejlődjön, erre a gyermeket szeretettel, odaadással gondozó személy, "anyahelyettes" is megfelel. Lehetséges zavartalan fejlődés akkor is, ha az anya - pl. keresőfoglalkozás miatt - csak a nap egy részében van a gyermekkel, és távollétében megfelelő helyettese van. Előfordulhat, hogy a gyermek jobban kötődik a nagyszülőhöz vagy dajkához mint szüleihez. Végső fokon ez is a fajfenntartás megnyilvánulása, és nem mond ellent az előzőeknek. Nem zárja ki a családi-vérségi szeretet szocializációs szerepét, de felhívja a figyelmet arra, hogy nem szabad a családi hatás szerepét eltulozni. A családi hatás bizonyos esetekben és a gyermek növekedésével önmagában már nem elegendő, más társadalmi hatásnak is együtt kell járni vele. Itt nem csak a többi rokonra, pl. nagyszü-

lőkre vagy a dajkára kell gondolni, hanem a családon kívüli intézményes nevelésben és gondozásban részt vevő személyekre /védőnők, óvónők, nevelők stb./ is. A családon kívül intézményesen is kialakítható a tudat és a jellem, /pl. nevelőotthonban/, az optimális fejlődést azonban a közösségi nevelés, tehát a családi és tágabb társadalmi hatás együtt biztosítja.

Vannak a családi-vérségi szeretetnek ellentmondó tények. Egyes anyák a szülés után elpusztítják gyermeküket, illetve egyes gyermekek felnőttként nem gondozzák idős szüleiket. E deviáns viselkedésformák szerencsére ritkán fordulnak elő, nem jellemzőek az emberiségre általában. A múlt bizonyos kulturáiban előfordulásukkal elég gyakran lehet találkozni, főleg az öregek társadalmi elpusztításával, amelynek indítékát rendszerint a nehéz életkörülmények, általában az élelemhiány szolgáltatták. Ma a gyermekgondozás megtagadását és az idős szülők elhanyagolását a társadalom erkölcsileg és jogilag egyaránt elítéli. Általánosan megfigyelhető, hogy a szülői szeretet a gyermek iránt intenzívebb, mint a gyermek szeretete a szülők iránt. A gyermeki szeretet csökkenhet is, különösen az idős szülők iránt. Mindezeket részben meg lehet magyarázni abból, hogy a családi-vérségi szeretet eredetét tekintve a fajfenntartáshoz kapcsolódik. A szülő-gyermek viszony humanizálódását tanúsítja viszont, hogy míg az állat az önálló életre al-

kalmassá lett utódját rendszerint magára hagyja, az embernél a szülői szeretet életreszóló. A családi-vérségi szeretetet nem szabad misztifikálni, igen sokféle formában megnyilvánulhat az egyes korokban, népeknél és családokban, nemcsak az egyének örökletes biológiai-pszichikai adottságai által determinált, hanem egy sor szociális jelenség /pl. érdekek/ is befolyásolják. /30/

3. A családi szerepekre történő szocializáció

A társas érintkezés jellegzetessége a társas viszonyban lévők viselkedésének rendezettsége. Ez a rendezettség, amely megfelel a társadalmi struktúra kivánalmainak, a szocializáció eredményeként jön létre. A szocializáció megalapozza, közvetíti, rendezi az ismereteket, normákat, értékeket. Célja és eredménye a személyiség alapvető szerkezetének kialakítása, képessé teszi az egyént a társadalomba való beilleszkedésre, hogy a társadalom kivánalmainak, elvárásainak megfelelhessen. Az egyén számára további feladatként jelentkezik az egyes társadalmi pozíciók birtokbavételéhez szükséges "szakosított" szereptanulás. Az elsőfoku szocializáció a korai gyermekkorban, ha "normálisan" történik, felkészít erre, és részben biztosítja is az eredményt. /A deviáns eseteket a későbbiekben vizsgáljuk meg./

A társadalom életébe való beilleszkedést, főként

a munkával és családdal kapcsolatos viselkedésminták kialakítását döntően a másodfokú szocializáció biztosítja. Ez szervelesen az elsőfokúra épül, és a két típus együttes eredménye az egyén szocializációjának teljessé válása.

A másodfokú szocializáció lényegét tekintve szereptanulás. A szerep nem más, mint egy sor előírás, szabály, norma összessége, amely a társas élet során alakult ki, hogy a társadalmi viszonyokat rendezetté, és így előre láthatóvá tegye. A társadalomban sokféle szerep van, az egyén egymás után, vagy egyidejűleg egyszerre több szerepet játszhat. A társadalmi szerepeket a következőképpen lehet csoportosítani.

1. Alapvető szerepek, amelyek az összes többi szerepben megnyilvánulnak, és azokat befolyásolják. Két csoportjuk: az életkori és nemi szerepek. /pl. férfi-nő, férj-feleség/
2. Családi és rokoni szerepek /pl. szülő-gyermek, nagyszülő-unoka/
3. Foglalkozási és közéleti szerepek /pl. vezető-beosztott, tanár-tanítvány, orvos-beteg/
4. Helyzeti vagy átmeneti szerepek /pl. vendég, utas, vevő, néző/
5. A magánélet szerepei /barát, udvarló, szerelmi partner/

A családi szocializáció során már a gyermekkorban megkezdődik a szereptanulás. Az alapvető és családi-ro-

koni szerepeket itt sajátítja el az egyén. Ezeknek tanulása és gyakorlásakésőbb, a felnőtt- és öregkorban sem szűnik meg. Mindig újabb szerepeket is meg kell tanulni. Ezek között vannak olyanok, amelyeket a családban nem lehet elsajátítani, csak családon kívül. Az életkorral is együttjárnak új szerepek. Jellemzőjük, hogy nem merevek, hanem változnak, korszerűsödnek, amihez viselőjüknek igazodni kell. A szerep szerinti viselkedés elkerülhetetlen az emberi kapcsolatokban.

a/ A nemi szerepre történő szocializáció

Az alapvető szerepek között első a nemi szerep, ami a "férfiasság" és "nőiesség" fogalmának felel meg. E fogalmakkal naponta találkozunk, és egészen természetesnek vesszük, hogy az ember biológiai nemének kifejeződései. A köztudattal ellentétben a férfiasság vagy nőiesség nem születik velünk.

Az ember biológiai neme már a fogamzás pillanatában eldőlt. A nemet a biológiai tényezők determinálják; a morfológiai és endokrin /hormonális/ tulajdonságok adják meg alapvetően minden ember nemét. Genetikából kölcsönzött kifejezéssel ez a "genotípus", vagyis a genetikai, tehát öröklött típus. A mindenkiben megtalálható genotípust a környezeti hatások tovább formálják. Ennek eredménye a "fenotípus". /"Faino" görögül azt jelenti, hogy napvilágra jön, megjelenik./ A hagyományosan férfias és nőies tulajdonságok tehát biológiailag is /szer-

villeg-hormonálisan/ és szociálisan is /a társadalmi környezet hatásai által/ meghatározottak. Az utóbbi tényezőcsoport szerepét nem lehet elhanyagolni. Bizonyítást nyert, hogy a férfiasság és nőiesség kialakulásában igen nagy szerepe van a társadalmi környezet /kultúra, család, nevelés/ hatásának.

M. Mead antropológiai vizsgálatai az új-guineai népek körében azt eredményezték, hogy ott a férfiak és nők magatartása eltérő az általunk hagyományosnak tartottól. Az arapeseknél mindkét nem tagjai szelíd, érzelmes, türelmes természetűek. A mundugumurok ellenkezőleg, náluk mindkét nem tagjai kemény, erőszakos, könyörtelen vonásokat mutattak. A csambuli népnél pedig a nők kifejezetten férfiasak, a férfiak kifejezetten nőiesek, a mi normáink szerint. /31/

Azt, hogy a férfiasság és nőiesség nem pusztán biológiailag deteminált, vagyis nem születik velünk, más is alátámasztja. Ismeretes olyan jelenség, hogy az egyének biológiai szempontból kétséget kizáróan az egyik nemhez tartoznak, mégis a másik nemhez tartozónak érzik magukat. Ennek a jelenségnek a neve transzszexualizmus. /32/ Ezeknél-a tudomány szerint egyáltalán nem ritka - eseteknél általában megállapítható, hogy az illetőt kisgyermekkorában a másik nemhez tartozóként nevelték a családban. A hibás - és erkölcsileg is elítélendő - nevelés miatt helytelen nemi azonosságérzés alakult ki.

Jelenlegi tudásunk szerint ezen 5-6 éves korig neveléssel még lehet változtatni, azután már nem. A következmény számos abnormis, deviáns vagy patológikus eset lehet, olykor tragikus végkifejlettel.

Mit tartanak hagyományosan férfiasnak, illetve nőiesnek? A hagyományos felfogás a férfiasságot és a nőiességet - elsősorban mint lelkialkatot -, szembeállítva, egymás ellentétéként képzei el. Eszerint a férfiasság kifejeződése az aktivitás, erő, határozottság, kezdeményezőkézség, racionalitás, tárgyilagosság. A nőiességet pedig a gyengédség, érzelmesség, fokozottabb érzékenység, engedékenység, türelem, önfeláldozókészség jellemzi. Természetesen itt csak néhány főbb vonást említettünk meg, de ebből is jól látható a hagyományos felfogás, a nemi szerep merev elkülönítése és szembeállítása. A hagyományos felfogás számos érveléssel rendelkezik, hogy miért van szerepmegosztás a nemek között? A fő érvelés a nemek közötti biológiai különbségek nyújtják; a nő termete, izomereje, agytérfogata kisebb, mint a férfié. E régi érveket kiegészítik olyan újabb érvek, hogy a nő hormonrendszere és pszichikus vonásai is mások. Végül "logikai" érvek is vannak, a különbségek a társadalom érdekét szolgálják, a tipikusan férfi és női munkakörök betöltése szempontjából hasznosak. A hagyományos felfogás a felsorolt érvek alapján tagadja a nemek egyenranguságát.

A keresztény vallás felfogása szerint a férfi és a nő nem azonos értékű ember. A nőt és a nőiességet kisebb értékűnek, alacsonyabbrendűnek tartotta, hovatovább a bűn forrásának is tekintette. A vallás mai álláspontja - ha gyökeresen nem is változott -, humánusabbá vált és közeledni próbál a tudományhoz is. Erre jó példa Gyököcsy Endre "Magunkról magunknak" című könyve, amely egészében arról tanuskodik, hogy a vallás az emberről szóló tanításához megpróbálja felhasználni a társadalomtudomány eredményeit. /33/ A férfi és női "lélek" tanulmányozásának a könyv egy egész fejezetet szentel. Gyököcsy szerint minden férfiléleknek van női pólusa /"anima"/, és minden női léleknek van férfipólusa /"animus"/ - önmagán belül. Erre a "tényre" támaszkodva tesz kísérletet néhány nemiséggel összefüggő problematikus, illetve abnormis jelenség magyarázatára. E munka bizonyítéka annak is, hogy a protestantizmus toleránsabb és haladóbb a katolicizmussal szemben.

A vallásos családi nevelés is a férfi felsőbbrendűségét veszi figyelembe, és mindkét nemhez tartozó gyermekekben az egyenlőtlenséget tudatosítja. A "nemiség"bűn" tételnek megfelelően a nemi nevelés represszív jellegű. A nemiséggel összefüggő jelenségeket misztifikálják. Igen elterjedt az "erről nem illik beszélni" felfogás, amelynek következményei a nemi szereptanulás szempontjából is nagyon károsak lehetnek.

A családi szocializáció egyik alapvetően fontos folyamata a nemi felvilágosítás, mint a későbbi nemi szerepekre, illetve a családi életre való előkészítés része.

Az ősi társadalmakban és a természeti népeknél a fiatal nemzedék nemi életre való felkészítését a közösség végzi. Ennek formája gyakran a "felavatás", melynek népenként illetve társadalmanként hagyományos ritusai vannak. Ez nem jelenti azt, hogy a felavatandó fiatal semmilyen ismerettel nem rendelkezett a nemiségről, épp ellenkezőleg, a közösség idősebb tagjai a felavatással mintegy tudomásul vették a nemi életre alkalmassá válást. Elismerve azt, hogy szexuálisan is teljes jogú tagjai a közösségnek, praktikusán számos problémát és feszültséget megelőzhettek vele. Hasonló szokás fordul elő még ma is a cigányság egy részénél. A nemileg éretté vált fiatalok /13-14 éves lányok és 15-16 éves fiúk/ házasságkötését hasonló okokból nem ellenszik. /34/

Az enlített közösségekben az ismeretszerzés formái meglehetősen összetettek. Egyes tudnivalókat megfigyelték, ellestek, másokat tudatosan tanítottak meg a közösség idősebb vagy egykoru tagjai. A nemi szocializáció formái kulturánként igen változó képet mutatnak. Számos primitív népnél a szexualitás tabukkal van körülbástyázva, másoknál viszont nagyfokú szabadosságot és liberalizmust tapasztalhatunk. A szexuális neveléssel és szo-

kásokkal kapcsolatosan a mult a legváltozatosabb képet mutatja. Ezeknek részletes leírása megtalálható F. Engels, M. Mead, U. Cerroni, I. Sz. Kon munkáiban.

A nemi felvilágosítás terén a család szerepe korlátozott. A szociológiai felmérések adatai szerint a nemi szocializáció szempontjából kezdetben a szülők játszanak szerepet, jelentőségük azonban idővel csökken. I. Sz. Kon megállapította, hogy a szexuális élettel kapcsolatos információk zöméhez a prepubertás, illetve pubertás korban jut hozzá az egyén. /35/ Kon szovjet, amerikai és NSZK-beli vizsgálatokat hasonlított össze. A szexualitással kapcsolatos információ elsődleges forrásainak megoszlása az amerikai és NSZK-beli felméréseknél:

	<u>USA</u>	<u>NSZK</u>	
		fiuk	lányok
apa	1,8 %	18 ^x	21 ^x
anya	19,8 %		
kortársak	37,9 %	31	13 %
könyvek	20,6 %	22	19 %
iskola	14,8 %		
utcai beszélgetések és megfigyelések	4,3 %		

/x: apa és anya együtt/

Annál a kérdésnél, hogy melyik információs formát részesítik előnyben, fiuk és lányok egyaránt első helyen a könyveket, második helyen a szülőket, harmadik helyen

az azonos körülményeket jelölték meg. Ezek azt igazolják, hogy nem a család, illetve a szülők szerepe döntő a nemi szocializációban.

A Szovjetunióban végzett vizsgálatokban 100 anyának mindössze egyharmada nyilatkozott úgy, hogy az iskoláskor előtt nemi nevelésben részesíti gyermekét. A családok 27 %-ában a gyermekek nemi felvilágosítását sajátos szimbólumok és meseszerű motívumok segítségével végezték, de a szülők szerint ez a módszer is problematikus és zavarba ejtő. A szülők szívesen kitérnek az ilyen beszélgetések elől. Főleg alacsonyműveltségű szülők nem tudják sem azt, hogy mit és mikor mondjanak el gyermekeiknek, sem azt, hogyan beszéljék meg velük. A felmérések szerint a nemi felvilágosítás leghatékonyabb módját az anya-leány kapcsolat képezi, a serdülő lány biológiai változásainál fogva.

M. Kozakiewicz lengyel középiskolások és egyetemi hallgatók körében végzett szociológiai vizsgálata kimutatta, hogy a fiatalok minden ötödik kérdése /a szexualitással kapcsolatban/ a nemi élet etikai problémáit érinti. A kérdéseknek mintegy fele /48 %/ értékitélet jellegű. /36/ Kozakiewicz egyéb elemzései is a szexualitással kapcsolatos erkölcsi problémákra hívják fel a figyelmet; az embereket nem csupán az érdekli, hogy hogyan alakítsák ki nemi életüket, hanem az is, hogy abban mi a "jó" és a "rossz", erkölcsi szempontból. Magyar

kutatók /Buda, Szilágyi/ is megállapítják, hogy a folyóiratok orvosi rovataihoz érkező levelek írói morális segítséget is kérnek a nemi és családi élettel kapcsolatos események és szituációk értékeléséhez. A fentiek arra engednek következtetni, hogy a család nem készíti fel kellően az egyént a nemi szerepekre, de az iskola részéről nyújtott nemi felvilágosítás sem eléggé eredményes.

A mai családokban ma még nagy különbségek fordulnak elő a nemi nevelés terén. Főleg a vallásos szülők esetében fordul elő, hogy a nemi felvilágosítás nem megfelelő, néha teljesen hiányozhat is. Azonban nemcsak a vallásos szülők családjában gyakori, hogy a szexualitást a maga egészében tabunak tekinti a család. A biológiai felvilágosítás mellett, ha egyáltalán sorra kerül, /bár elvileg elképzelhetetlen, hogy minimálisan ne forduljon elő ilyesmi a családban/ a szexualitás jelenségeit a represszív etika szerint értékelik. A legtöbb jelenséggel tiltó-tagadó formában ismerkedik meg az egyén. Az ilyen felfogás szerint a szerelem csak mint a házasság velejárója értékes, és a nemi élet csak a házasságban megengedett. A hűség a házastársakra nézve kötelező. A házasság előtti nemi élet, valamint a válás elítélendő, sőt a katolikus etika szerint bűn. A házasság és a nemi élet célja a gyermek, a gyermeknevelés a házastársak, de legfőképp az anya kötelessége. A katoli-

kus etika az olyan nemi érintkezést, amely nem a gyermeknemzésre irányul, a házasságon belül is bűnnek tartja. Az ilyen erkölcsi felfogás szerint tilos a születésszabályozás. A szexualitással kapcsolatos jelenségek nagy részét a vallásos családok a gyermekek előtt úgy kezelik, hogy arról tilos, vagy nem illik beszélni. A represszív etika több, a szexualitással összefüggő jelenséget /homoszexualitás, önkielégítés/ természetellenesnek, elferdülésnek, bűnösnek tart. Hazánkban e dolgokról a múltban /a két világháború között/ Tóth Tihamér: "A tiszta férfiuság" című, maradi, antihumánus, tudománytalan könyvének szellemében folyt mind a családi, mind az intézményes nevelés. /37/

A szocialista erkölcs, amit teljes joggal új erkölcsnek nevezhetünk, a szexualitásról a régitől gyökeresen eltérő felfogást vall. A dolgozó családnál egyre inkább az új erkölcs felfogása terjed, a nemi nevelés a családban fokozatosan ennek elvei és normái szerint valószínűleg meg.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai a jövő ember-típusát a sokoldaluan fejlett, harmonikus személyiségben látták. Írásaikban arra is kitértek, hogy az emberek sokoldalú fejlődése a fizikai érzékiség területén is végbemegy. Ez azonban csak olyan társadalomban lehetséges, ahol az emberi kapcsolatok humanizálódnak, és e folyamat szerves részeként a férfi és nő szabad, egyen-

jogu partnerre válnak, ahol "a másik ember mint ember szükségletté válik". /38/ Itt az egyik fél nem birtokolja a másikat, a nő megszűnik eszköz lenni e kapcsolatban. A humanizálódással gazdagabb érzékiséggel rendelkező emberi természet jön létre. Az érzékek objektiválódása és tárgya humanizálódása folytán kétszeresen gazdaggá válik maga az élvezet, meghaladja a puszta fizikai szükségletet. Az individuuum szükségletei kielégítése számára humanizált, válaszolni tudó tárgyat talál. Marx szerint olyan individuális személyiség jön létre, aki egyetemes aspirációkkal rendelkezik, és képes a másikat a legmagasabb szinten megérteni, így a legmagasabb szinten élvezni is. Megszűnik az a helyzet, hogy "mindegyik csak a maga számára öncél az ügyletben, hogy mindenki csak eszköz a másik számára..." /39/ az önérvényesítést gazdagítván az emberi megnyilvánulások totalitását, humanizált élvezetté válik.

A materialista etika fundamentális elvének tekinthetjük Leninnek azt a gondolatát, hogy a kommunizmusnak nem az asketizmust, hanem a szerelmi beteljesülésből is adódó életörömet és fizikai jólétet kell magával hoznia. /40/

A mi erkölcsünk a szocialista erkölcs, a szexualitással kapcsolatosan a következő elveket hirdeti. A férfi és a nő teljes egyenrangúságát vallja a szexualitásban is. A nemi élet hozzájárul az emberi élet szebbé,

boldogabbá tételéhez, olyan érték, amely nem a legfőbb érték, hanem alárendelődik más értékeknek. A házasság a nemi élet egyik lehetősége, fontos és értékes intézmény, ma is az egyik legkivánatosabb és legmegfelelőbb együttélési és gyermeknevelési forma. A válás nem elítélendő, de a normák szigorubbak, ha kisgyermek is vannak. A nemi élet az ember egyik legjelentősebb életöröm-forrása megengedhető, de feltételekhez kötött /érettség, szerelem, felelősségérzet/. A házasság előtti nemi élet sem ítélandó el, ha a felsorolt feltételek megvannak. A gyermek a szülők személyes boldogságának forrása, és az egyedülálló nőnek is joga van a gyermekhez. A családtervezés és születésszabályozás helyes, de a társadalmi és egyéni érdek egyeztetése alapján racionálisan szabályozni /ösztönözni, illetve korlátozni/ kell. A házastársi hűséget a felek kölcsönös megegyezésétől teszi függővé. A szocialista erkölcs toleráns az olyan jelenségekkel, mint a homoszexualitás, maszturbáció. A maszturbációt ártalmatlannak, de az egyén mentális egészsége érdekében korlátozandónak tartja. A homoszexualitást tudomásul veszi /nem tekinti bűnnek vagy betegségnek/, de mivel a társadalomra nézve káros is lehet, elterjedését gátolni kell. Az utóbbi időben mindjobban terjed a humánus és tudományos nemi felvilágosítás.

A családban történő nemi szocializáció során ki-

vánatos, hogy a felnövő nemzedék a problémáival kapcsolatban lehetőleg valósághű magyarázatot kapjon, és emellett olyan erkölcsi kulturát vegyen át a szülőktől, amely orientálni és regulálni tudja a szocialista erkölcs által helyesnek tartott nemi viselkedést. A valósághű, lehetőleg tudományos magyarázat szükségességét vallja a marxista pedagógia és pszichológia is. Ennek fő akadálya egyrészt az, hogy a szülők eléggé felkészületlenek ehhez a feladathoz, másrészt, ha rendelkeznek is a szükséges ismeretekkel nem mindenki beszél szívesen a "kényesnek" tartott témáról, inkább az iskolától várják a felvilágosítást. Hazánkban most teremődnek meg a nemi nevelés feltételei, sokféle könyv, folyóirat, film, rádió- és TV-műsor állt ennek szolgálatába. Számíthatunk arra, hogy az alacsonyműveltségű szülők továbbra sem fogják jól ellátni feladataikat e téren, ezért továbbra is nagy az iskola és az intézményes felvilágosítás szerepe.

I. Sz. Kon a nemi nevelés két típusát különbözteti meg. Az egyik a nemi nevelést a szexuális felvilágosításra, tehát a biológiai és orvosi ismeretek terjesztésére szűkíti le, a társadalmi vonatkozásokra és az egyén személyiségformálásának problémáira viszont nem fordít elég figyelmet. E típus inkább a nem-szocialista országokban fordul elő, a marxista pedagógia, pszichológia, etika, de a nyugati modern szexológia

is elfogadhatatlannak tartja. A másik típus éppen el-
lentétes; a tényszerű szexuális felvilágosítás helyett
csak erkölcsi normákra oktatják a fiatalokat. Kon erre
Makarenkot említi példának, aki ugyan az erkölcsi ne-
velésnek hatalmas jelentőséget tulajdonított, ebben a
kérdésben viszont helytelen álláspontra jutott. /41/

A nemi nevelés része kell, hogy legyen, a másik
nemről való helyes kép kialakítása. Itt nemcsak a bio-
lógiai jellegű felvilágosításra gondolunk, nyilvánvaló-
an arra is. A társadalom szocialista jellegű átalaki-
tása szempontjából nagy jelentőségű, hogy az új nemze-
dekben kialakítsák a két nem egyenjogúságának eszméjét.
Mind a férfiben, mind a nőben tudatosítani kell, hogy
- a gyermekszülésen kívül - alig van olyan tevékenység,
amelyben a hagyományos női funkciókat ne tudná elvégez-
ni a férfi. De ennek az ellenkezője is igaz. Egyre in-
kább igaz, hogy egy nő is képes mindarra, amire a fér-
fi. Az eddig férfiak által végzett nehéz fizikai munka
talán az egyetlen terület ma, amit a férfi szerepköré-
vel hoznak összefüggésbe. Azonban a fizikailag megeről-
tető munka mindinkább gépesített, ennek következtében
lényegtelenné válik, hogy férfi, vagy nő kezeli-e azo-
kat. Ez csak lassan tudatosul a társadalomban, mivel a
nők ma még nem kapnak elegendő lehetőséget a felkészü-
lésre és gyakorlásra, következésképpen bizonyítani is
nehezebben tudnak.

Napjainkban, a szocialista társadalomban a nemi szerepkülönbségek csökkenő tendenciát mutatnak, de a régi felfogás gyakran még érezteti hatását. A fejlődés nem jelenti a szerepek gyökeres átalakulását, sem a női szerep megszűnését, sem egy közös szerepben való feloldódását; átértékelődnek és új, korszerű tartalommal telítődnek. Bizonyos, hogy a jövőben az egyén sorsát a mainál sokkal kevésbé fogja meghatározni, hogy férfinak, vagy nőnek született.

M. Ossowska szerint a férfi és női nem erkölcsre gyakorolt hatását többféleképpen lehet értelmezni. /42/ Az első értelmezés szerint a férfi és nő eltérő biológiai alkata gyakorol hatást az erkölcsi beállítottságra és viselkedésre. Például a nő alkatánál fogva ritkább a női bűnözés; a férfiak nagyobbfokú agresszivitásával és küzdőszellemével hozható összefüggésbe, hogy a sportversenyeken többen vannak; vagy a nők nagyobb könnyűrületessége is ilyenfajta összefüggésre enged következtetni. Ossowska szerint azonban bármilyen sok ilyen példa is van, nem lehet elfogadni, mert felületes megfigyeléseken alapulnak. Nem dönthető el adekvát módon, hogy milyen mértékű a biológiai tényező hatása, és hol kezdődik a társadalmi /kulturális/ tényező szerepe.

A nem erkölcsre gyakorolt hatását állító második értelmezési módot az jelenti, hogy ki fogalmazza meg

az erkölcsi irányelveket: férfi vagy nő? A hűséges, odaadó, engedelmes "jó" feleség mintaképét nyilván férfi fogalmazta meg. A legtöbb társadalomban nem egyenlő módon itélik meg a házastársi hűtlenséget. A nőkkel szembeni fokozott szigorúság, illetve a férfiakkal szembeni elnézés is férfi vélemény.

A cselekvés alanya szerint is másként alakul az erkölcsi megítélés. Az említett házastársi hűség, vagy a házasságkötés előtti szüzesség talán a legjobb példái, hogy mennyire eltérően itélik meg ugyanazt a cselekedetet, attól függően, hogy alanya férfi-e vagy pedig nő. Ha egy szülő elhagyja családját, gyermekét, szigorúbban itélik meg, ha a nő követi el. Az alkoholizmussal kapcsolatosan ugyanilyen az erkölcsi megítélés.

A nemnek az erkölcsre gyakorolt hatása mutatkozik meg akkor is, amikor az erkölcsi megítélés attól függ, hogy férfi vagy nő felé irányul. Így pl. a nők bántalmazását a legtöbb társadalom erkölcsé jobban elítéli. "Nőt még virággal se üss!" - mondják Japánban.

Összefoglalva az előzőeket: az erkölcsi megítélés függ annak a nemétől 1. aki ítélkezik, 2. aki a cselekményt elkövette, 3. akire a cselekvés irányul.

Az előbbieknél a családi viszonyokban is érvényesülnie kell. A tradicionális családban, amelyben a viszonyok patriarchálisak, az erkölcsi megítélésben is kifejeződik a férfi vezető szerepe. A gyermekek a pat-

riarchális erkölcsi véleményeket és viselkedési mintákat veszik át a szülőktől, és általában természetesnek tartják, hogy az általuk alapított család erkölce is ilyen legyen. Pozitív változást okoznak a családon kívüli társadalmi változások, hatások, amelyek ezt a tendenciát gyengítik, fellazítják. Ha nem így történnék, a patriarchális család az egyetlen örök típus lenne, tehát konzerválnódnia kellene. A társadalmi haladás, az emberi viszonyok humanizálódása viszont létrehozta az emancipált, szimmetrikus családot. E modern családtípus fő jellemzői, hogy demokratikusabbak a viszonyai és nyitottabbak a funkciói. Ennek az erkölce magasabbrendű erkölcs. A cselekedetek megítélésében előbb csökken, majd megszűnik a nem szerinti hovatartozás szerepe. Természetesen a régi erkölcs maradványai a szocializmusban is sokáig megmaradnak, de eltűnésüknek tanulni lehetünk. A női emancipáció a családban viszonylagos késéssel teljesedik ki. A társadalmi élet egyéb területein, munkában, politikában, közéletben előbb jön létre az "új" erkölcs. A család a társadalomnak az a szférája, amely a legkésőbb követi a változásokat.

Sok férfire jellemző, hogy a munkahelyén már a demokratizmus, a női egyenjogúság híveként lép fel. Otthon viszont ugyanez a férfi tudomásul veszi, sőt elvárja, hogy felesége kiszolgálja, több házimunkát végezzen, a gyermeknevelésből nagyobb részt vállaljon,

vagy a férj döntéseit elfogadja. A családi-házassági kapcsolatok humanizálódásának bizonyítéka, hogy a női vélemény a családban is egyre nagyobb szerepet játszik.

b/ A házastársi szerepre történő szocializáció

A családban a nemi szerepek kiegészülnek a házastársi szereppel. Amit egy férjnek, illetve feleségnek "tennie kell", nagyrésztben a nemi szerepről alkotott felfogás által meghatározott. Ennek tanulmányozásánál is vezérelnünk tekinthetjük, hogy a tradicionális családot a nemek egyenlőtlensége és zártság, az emancipált családot demokratikus vonások és nyitottság jellemzi. A házastársi szerep nem választható élesen külön a férfi és női szereptől, és bár nem szükségszerűen azonos vele, a szülői szereptől sem.

A két alapvető családtípusnál jelentős eltérés mutatkozik a szerepmegosztások és szerepcserék vonatkozásában. Szerepmegosztáson azt értjük, hogy a család funkcióiból a felek mekkora részt kapnak /vállalnak/, és ezeket hogyan látják el. A szerepcsere lényege, hogyan és milyen mértékben képesek egymást helyettesíteni. A szerepmegosztás és szerepcsere fő területei a gazdálkodás, a gyermeknevelés és a szexualitás. Régen, ma és bizonyos, hogy a jövőben is társadalmi elvárások szerint alakul a házastársi szerep.

A gazdálkodási szférához tartozik a jövedelemszer-

zés és a háztartás. A hagyományos felfogás a kettőt élesen különválasztotta, és az elsőt a férj, a másodikat a feleség szerepkörébe utalta. Erre legjobb példa a polgári család, ahol ez általánosan megfigyelhető. A régi korok egyes társadalmában, és egyes primitív népeknél ma is előfordul, hogy mindkettő a nő kizárólagos szerepköre. Ritkaságszámba megy, de a fordítottjával is lehet találkozni.

A férfi és nő egyenlőtlen szerepmegosztását a múlt század 60-as éveitől fogva sokan bírálták. Különböző irányzatok és mozgalmak követelték a nők emancipációját, élükön olyan személyiségekkel, mint K. Zetkin, A. Bebel, C. H. Gilman, E. Sullerot vagy S. de Beauvoire.

A nők munkába állításával a kapitalizmus megteremtette a továbbfejlődés alapját, -de az asszimetria ezzel együtt is mindmáig fennmaradt. A szocialista társadalomban lejátszódott a nők tömeges munkába állásának folyamata. Ez a szocialista országokban és hazánkban a nők millióit érintette.

A női munkavégzés arányát Magyarországon az 1980. évi népszámlálás alapján, jól szemlélteti a következő néhány adat. /43/

<u>Népesség</u> összesen:		10 710 000 fő
<u>Férfi</u>	"	: 5 189 000 "
<u>Nő</u>	"	: 5 521 000 "

A szocialista szektorban dolgozó aktív keresők korcsoport szerint

	férfi	nő	összesen	nők aránya
	/ezer fő/			/%/
14-15 éves	5	8,3	13,3	62,4
16-19 "	134	116,9	250,9	46,6
20-24 "	324,7	228,8	553,5	41,3
25-29 "	422	317,4	739,4	42,9
30-39 "	675,4	612,7	1288,1	47,6
40-49 "	572,4	543,3	1115,7	48,7
50-59 ^x "	487,3	249,8	737,1	33,9
60 év felett ^x	26,2	110,0	136,2	80,8
	2647,0	2187,2	4834,2	45,2

/x: nők 54 éves korig, illetve 55 éves kor felett/

Magyarországon ma a keresők mintegy 47 %-a nő. A mai fiatal generáció természetesnek tartja a nők munkavállalását. Annak következtében, hogy terjedőben van egy racionalisabb életszemlélet és életmód, a női munkavállalást már nemcsak az motiválja, hogy szükség van a feleség keresetére, mert a család anyagi helyzete, életszínvonala megkívánja. Megnyilvánul benne - főként a fiatal - nőknek az a törekvése, hogy státuszát, anyagi és személyi függetlenségét mindenki lehetőleg munkájával szerezze meg. A feleségek többsége tudja, hogy munkája révén válhat nemcsak anyagi, hanem erkölcsi értelemben is teljes

értékű emberré, egyenrangú és autonóm személyiséggé.

Megfigyelhetjük, hogy a fiatal nők általában csak szükséges esetben, átmenetileg maradnak otthon. Talán csak az alacsony iskolázottsága, többgyermekes, falusi nők kivételek. Ők inkább kimaradnak a munkából, és tovább igénybe veszik a gyermekgondozási segílyt. Gyakori, hogy szülés után végleg "otthon maradnak". Jobban kötődnek a lakóhelyhez is, mint a hasonló korú városi nők. A család általában a kereső foglalkozást nem végző nőktől is elvárja, hogy segítsék a jövedelemszerzést /háztáji, "második gazdaság"/. Így ezeknek a falusi feleségeknek gyakran a városi dolgozó nőknél is nehezebb a helyzete. Életformájukat jellemzi a sok és nehéz fizikai munka, a viszonylagos elszigeteltség a közélettől és a kulturától. Komoly probléma, hogyan lehetne megakadályozni körükben az olyan negatív magatartásformák terjedését, mint a társadalmi kérdések iránti érdektelenség, vagy a kulturális igénytelenség.

A tudati változások függvényében a házastársi szerepek fokozatos átalakulása figyelhető meg. Az emancipáció kihat a hagyományos férfi szerepre a házasságban. A férj részt vállal a háztartási munka és a gyermeknevelés terheiből. A kezdetben ideiglenes besegítés jellegű tevékenység kiszélesedik, természetessé válik a modern családokban. Azt, hogy milyen mértékben valósult meg az emancipáció a családban, jól bemutatják a sza-

badidő eltöltését tanulmányozó szociológiai vizsgálatok. A szabadidő felhasználása szerint három típus alakult ki a házasságokban. A leggyakoribb még ma is a hagyományos típus, vagyis "szabad" idejében a feleség egyedül végzi az egész házimunkát, míg a férj kereső munkát végez, pihen vagy szórakozik. A második típusban a férj többé-kevésbé rendszeresen besegít a feleségnek, egyes házimunkákat elvégez helyette, a maradék szabad időt pihenve vagy szórakozva együtt töltik. Ez még nem valóban emancipált viszonya a házastársaknak. Végül a harmadik típusnál a házastársak maximális segítséget és szabadságot nyújtanak egymásnak. Ez a valóban korszerű, egyenrangúságon alapuló házasság. A ma élő családoknál terjedőben van, ez a fejlődés várható útja.

A házastársi szerepek alakulásában jelentősége van a társadalmi megítélésnek, a közvéleménynek is. Ez gyakran "egészségtelenül", erkölcsileg elítélendő módon alakítja a szerepeket. A hagyományos felfogás szerint a nő státuszát a férj társadalmi helyzete határozza meg. Gyakori, hogy a feleségnek olyan szerepet kell alakítania, amely a férje pozíciójának "megfelel". Ez akkor számít negatívnak, ha emiatt a saját egyéniségét is hajlandó feláldozni valaki. Társadalmunkban is találkozhatunk e fajta jelenséggel, pl. bizonyos sikeres férfiak feleségei esetében. A szocialista erkölcs elítéli azt a női viselkedést is, hogyha valaki a szépségét, vagy szexu-

ális vonzerejét "karrier" céljából használja fel. A férj státusza alapján aztán további elvtelen előnyökben és megkülönböztetésekben is /állás, jó beosztás, prémium/ részesül. A fejlődés ennek mintegy karikatúrájaként az előbbi jelenség ellentétét is létrehozta. A női emancipáció kibontakozásával már számos nő is igen sikeres életpályát mondhat magáénak. Sokan közülük mint jó szakember, vezető vagy közéleti személyiség ismertek. E nők férjét, akik esetleg ugyanilyen erényekkel rendelkeznek, a közvélemény mint "X-férjét" kezdi számon tartani. Itt fonák módon látjuk előbukkanni a szerepegyenlőtlenség régi, hagyományos felfogását.

Pozitív fejlődésnek vagyunk tanui viszont egy másik jelenséggel kapcsolatban. A polgári társadalom által elítélt, lenézett "rargon aluli" házasság fogalma kezd eltűnni. Ahol a kispolgári erkölcs még él, ott előfordul. Ma még lehet találkozni a "jó parti" fogalmával is. Az említettek elkerülhetetlenül kihatnak az érintett egyének házasságára, elősegítik a hagyományos házastársi szerepek konzerválódását. A mai magyar társadalom többsége már elítéli ezeket a szocializmustól idegen, anakronisztikus jelenségeket. A jövőben várhatóan még kevésbé állnak majd a fejlődés útjában.

Minden házasságban jelentkezik az a probléma, hogy kié legyen a vezető szerep? Ennek a kérdésnek a múlt patriarchális viszonyai között sokáig nem volt

jelentősége. A Bibliában, Mózes I. könyvében áll: "Az Ur Isten az asszonynak monda: ...és epekedel a te férjed után, ő pedig uralkodik te rajtad." /Károli Gáspár fordítása./ Több ezer évig, amíg a vallás volt az uralkodó tudatforma, ez volt a család "hatalmi" viszonyaira nézve mérvadó.

A polgári társadalomban a századelőn bekövetkezett a nők jogi egyenjogúsítása. Bár ez a hagyományos polgári családban a nők helyzetén lényegesen nem változtatott, a kérdés így is előtérbe került. A döntésekbe való nagyobb beleszólásra, végső fokon tehát a vezető szerep megszerzésére irányuló törekvés azokban a családokban alakult ki, ahol a nő is kereső foglalkozást vállalt, és "fellázadt" hagyományos helyzete ellen. Irodalmi alkotások, filmek is tanúsítják, hogy a vagyonos nőből és vagyontalan férfiből álló házasságban a döntés a feleség kezében van. A polgári házasságban a nagyobb jövedelem nem az egyetlen tényezője a hatalmi vetélkedésnek. A kimenetel függ a házastársak egyéniségétől is, melyikük talpraesettebb, ügyesebb, ki tudja jobban érvényesíteni akaratát. A pipogya férj sok vigjáték szenvedő hőse.

Felvilágosult házastársak az egyenlőség tudatában kezdik meg közös életüket, de a hagyományos szerep-elképzelések gyakran túl erőseknek bizonyulnak. Az egyenlőségre törekvés számos vita és konfliktus forrá-

sa a családban. Általában a gyermek születése után a nő adja fel a harcot. Átmenetileg, vagy végleg lemond a vezetésről, a férj javára. A hagyományos szerepfelfogásokat az egyenlőségre való törekvés fellazítja. A mai polgári házasságok ezért már nem olyan nyíltan patriarchálisak.

Az emancipált családban a házastársak egyenrangúsága dominál. Ez határozza meg a családstrukturát, az összes családi szerepeket, és a szocializáció folyamatát is áthatja. A gyermek az ilyen családi környezetben hamar megtanulja az emberek egyenrangúságának, egymás kölcsönös tiszteletbentartásának alapelvét.

Az egyenranguságból az emancipált családban sem következik abszolút egyenlőség. Semmi esetre sem valósulhat meg úgy, hogy a családi döntésekből pontosan 50 %-át a férj, ugyanennyit a feleség hoz. Az egyenrangúság lényege az, hogy közösen beszélnek meg a teendőket az életvitel kialakítása, a jövedelemfelhasználás, a családtervezés, a gyermeknevelés elvei és módszerei, tehát a család egész életvitele szempontjából. Ez nem zárja ki még azt sem, hogy az egyik fél egyénisége érvényesüljön a döntésekben, és kialakuljon egyikük vezető helyzete. Formailag ez hasonlít ugyan a hagyományos családhoz, de tartalmilag mégis egészen más. Megítélésem szerint a mai korszerű családban az vezessen, aki erre alkalmasabb, rátermettebb. Ez a

tendencia a jövő családtípusánál is érvényesülni tud.

c/ A szülői szerepre történő szocializáció

A házasságkötés és a családi élet megváltoztatja az ember személyiségét. Pozitív és negatív irányban is változhatnak a jellembeli és erkölcsi tulajdonságok. A jól sikerült házasság és a családi élet jó légköre pozitív hatással van az egyénre. A rosszul sikerült házasság és a rossz családi légkör viszont kedvezőtlen hatással lehet az egyénre. Ez általában az elhamarkodott és érdekházasságok esetében következik be. A jellemformáló tényezők közül minden bizonnyal a legfontosabb a gyermekek megszületése. Mindezek kiváltják a fiatalok megkomolyodását, egymás és a gyermekek iránti felelősségérzetük elmélyülését. Kihatnak a munkavégzésre is, hiszen a komolyodás és felelősségtudat a munkahelyen is pozitívan érezteti hatását. Így a házasság közvetve a társadalom pozitív megítélését is maga után vonja. A komolyodás jele a döntések és tettek önállóbb, megfontoltabb, határozottabb elvégzése. A családi élet kialakítja, erősíti az önzetlenséget, aldozatvállalást, segítőkészséget.

A család és a házasság jó családi légkör ellenére negatív hatással is lehet az egyénre. Károsnak ítéhető meg a túlzottan családcentrikus szemlélet, mivel a munkában és a közéletben megalkuvásra, meghunyászko-

dásra készítheti az egyént. A túlzott gyermekszeretet túlzott és fölösleges áldozatvállalást, lemondást vonhat maga után, az elkényeztetés következtében a gyermek személyisége is rossz irányba fejlődik. A családon belüli önzetlenség "kifelé" önzést eredményezhet. A családi beszűkülés melegágya lehet olyan amorális jelenségeknek, mint az anyagiasság, közömbösség, vagy kicsinyesség. A nem egyenrangú családi viszonyok következtében a zsarnoksáig fejlődő antidemokratikus, anti-humánus vonások alakulhatnak ki. /44/

A házasságkötés, családi élet, gyermeknevelés az egyén felnőttkori szocializációjához nagymértékben hozzájárul. Az előbbieket közül kiemelkedik a gyermek, illetve a gyermeknevelés szerepe a felnőttkori személyiségfejlődésben. A szülő-gyermek kapcsolat egyik oldala a gyermekek szocializálódása, amelyet az előzőekben már vizsgáltunk. A másik oldalát a szülők személyiségének fejlődése jelenti, ez az oldal is igen jelentős. A szülői szerepre való alkalmatlanságtól a jó szülővé válásig az egyénnek sok új ismeretet és viselkedésmintát kell elsajátítania. E folyamat része a párválasztási érettség kialakulása. Ennek magasabb foka a családalapítási érettség, aminek lényege a szülői szerepre való alkalmasság. Családalapítási érettségről biológiai és szociális értelemben véve beszélhetünk. A biológiai oldallal itt nem foglalkozunk. A pontosság kedvé-

ért viszont meg kell jegyezni, hogy akiknek valamilyen okból nem lehet gyereke, attól még szülővé válhatnak pl. örökbefogadással. Az orvostudomány legújabb felfedezései is segítséget nyújthatnak.

Szociálisan a szülői szerepre való alkalmasság több tényezőtől függ. Kivánatos az anyai-apai szerepre való pszichikus beállítottság, szociális ösztönzés. Az egyénnek bizonyos ismeretekkel, készségekkel kell rendelkeznie. Ez a felkészültség azonban már nemcsak kivánatos, hanem szükséges is.

Azt tartják, nem lehet "jó szülő", aki nem képes "jó házastárs" lenni, de a házassági alkalmasság még nem biztosítja, hogy valakiből "jó szülő" lesz. Közismert, hogy a szülői tulajdonságok nagy része a gyermek születése után fejlődik ki. A szülővé váláshoz hozzátartozik egy tanulási folyamat. Ez már a családtervezéssel elkezdődik. A családtervezés egyszerűbb felfogásával, amely arra korlátozódik, hogy hány gyerek szülessen, milyen ütemezés szerint, gyakran találkozunk. Az ilyen családtervezés társadalmilag szükséges és helyes, de nem korszerű. A helyes és korszerű családtervezés a gyermekek fogadásához szükséges feltételekre, a nevelés elveire és módszereire, a család életvitelének lehetséges megváltozásaira is kiterjed. Ez a családtervezés ma még nem mondható általánosnak. A "tanulás", a gyermekvárás, szülés, gyermekgondozás-nevelés

során bontakozik ki. A szülők emberi fejlődése igen számottevő. Ismeretes olyan nézet, hogy az anyaság egyenesen nélkülözhetetlen a nő személyiségének teljes kibontakozásához. A férfi személyiségfejlődése az apai szereptanulástól függ, hogy mekkora részt vállal a gyermekgondozás-nevelésből, ami a családi viszonyoktól is függ. Általában kisebb foku, és időben is elmarad az anyánál bekövetkező változások mögött.

A szülői szerep normái koronként és társadalmanként változnak. Egy társadalmon belül sem egyformák az egyes családtípusoknál. A szülői szerepnek is megvannak a hagyományos és korszerű változatai. A hagyományos apaszerep hasonló a házastársi férfiszerephez; az apacsaládfő. A családfő hagyományos szerepe a család megélhetésének biztosítása, és tekintélyénél fogva a családtagok magatartásának elvi irányítása, ellenőrzése. Mint apa elvégzi a gyermeknevelés elvi irányítását, de a gyermeknevelés gyakorlatán kívül marad. Az apa szerepe a gyermekek magatartási normáinak, feladatainak meghatározása és ellenőrzése. A gyermek önállóságát nagymértékben korlátozza. Ez a pályaválasztás és párválasztás problémájára is vonatkozhat. Az apai tekintély megőrzése fontosabb a gyermekkel való nyílt, baráti viszonynál, ezért egy bizonyos távolságtartás alakul ki.

A modern apaszerep ettől alapvetően különbözik. Az apa nem törekszik mindenáron a családfő pozíciójára. A

gyermekgondozásból és gyermeknevelésből nem vonja ki magát, hanem rendszeresen segítséget nyújt az anyának. A nevelést nem a tekintélyelv alapján, hanem az anya és gyermek egyéniségének, önállóságának tiszteletben tartásával végzi. Az apa-gyermek kapcsolat nyílt, ő-szinte.

A hagyományos anyaszerepben a nő legelső feladata, hogy anya és háziasszony legyen. Tisztelje és kövesse a férj akaratát, aszerint gondozza és nevelje a gyermekeket. Ennek az anyai magatartásnak az alapja, hogy a nőnek tisztelnie kell a férjét /eltartóját/, és saját életének célja, "rendeltetése" az anyai hivatás. A modern anya egyenrangú kapcsolatra törekszik gyermeke apjával. A gyermeket és a gyermeknevelést nem tekinti élete egyetlen céljának, ezt harmónikusan össze tudja egyeztetni más célokkal, a munkában, közéletben, szórakozásban.

A korszerű szülői magatartás a családban demokratikus viszonyokat hoz létre. A gyermekek szocializációja a kívánatos formában megy végbe; a fiú és lány szerepek - a szülői mintához hasonlóan - nem különülnek el mereven. A spontán szocializáció a helyes, korszerű szülői magatartásminták elsajátítását eredményezi, és a gyermekek felnőttként nagy valószínűséggel hasonló szülőkké válnak. A korszerű szülői viselkedés térhódítását éppen az gátolja, hogy nincsenek múltbeli hagyo-

mányai. A mai szülők közül sokan a régebbi patriarchális-tekintélyelvi beállítódást örökölték át, illetve örökölték ma is tovább.

A modern családi szerepek "külső" tényezők hatásának, az intézményes nevelésnek, a demokratizmus egyre szélesebb körű térhódításának és még számos társadalmi motivumnak az eredményei. Azonban "belső tényezők is formálják, így a családtagok ünnevelése, a házastársak egymást formáló hatása is szolgálhatja az előbbre lépést. A közvélemény is mind jobban átértékeli a hagyományos apa- és anyaszerepet, illetve gyermeki szerepet.

Meg kell említeni, hogy a szocialista jog már a korszerű szülői szerepeket rögzíti, a jogi normákat ezeknek megfelelő szellemben írja elő. A szülők jogaira és kötelességeire vonatkozó előírások messzemenően figyelembe veszik a nemek egyenranguságát. Így pl. a férfira nézve kötelező, hogy részt vegyen a közös családi teherviselésben, a gyermekek gondozásában és nevelésében. Mindazonáltal a régi szokások, beletörődések számos családban még nagyon erősek, ezért az erkölcsi és jogi normák között a szocializmusban sem ritkák az ellentmondások.

4. A család hatása az egyén munkavégzésére

a/ Munkára nevelés a családban

Az egyik legfontosabb emberi tevékenység a munka-

tevékenység. Az ilyen munkához való viszonyához a cs-
 lád nyújtja az első motívumokat. A szülői munkavégz-
 sé, munkához való viszonya az első mintha az ilyen sz-
 mára. Visszajuk meg először néhány legébbi család-
 puánál konkrétan is a család és munkatevékenység visz-
 nyát.
 A parasztfarsadalmi tradicionális családjában /fa-
 lust nagycsalád/ mindent a család, illetve a falu adott
 át az új nemzedéknek. Ez igen egyszerű mechanizmus sze-
 rint ment végbe. A család munkamegosztásban itt minden
 családtagnak, a gyermekeknek is kötelezővel, szerepet
 volt, pl. a kiserővel dajkálása vagy állatok őrzése.
 Nemcsak a munka, de az egész élet a gyermek előtt folyt,
 mindent láthatott és élethetett. A felnőttek el is vár-
 tak, hogy mindent lásson megfennüljének, a természet is-
 mereteket építse, mint a vizeskedés szabályait. Megta-
 nuíták a tárgyak használatát és kezeltetését, ezzel együtt
 elsajátították a szellemi kultúrát, a folklor, a val-
 last, a népdalt, a mesét, az ólasmondásokat, néphagyó-
 mányokat. Amit a család nem tudott átadni, azt kiegészít-
 tette a falu. Ilyenek voltak az élet nagy eseményei, a
 vallási ünnepek, keresztelés, lakodalmak, temetés. Mire
 a gyermek felnőtte vált, rendelkezett az önálló élethez
 szükséges összes ismerettel. Ez általában jóval a há-
 zasságkötés előtt bekövetkezett, és az ilyen kéllően be-
 járt gyerekek, mire családok elapították. Gyakran meg szu-

tán is a termelési-fogyasztási egységet jelentő szülői család keretei közt folytatta tevékenységét. A városiasodás ezt a családtípust felbomlasztotta. Magyarországon néhány ezer család őrzi ezt az életformát.

A mult falusi családjai kistulajdonnal rendelkező, illetve tulajdonnal nem rendelkező családokra oszthatók. Az utóbbi a bézmunkából élő agrárproletariátus. Ezeknél a családoknál a gyermeket korán "utjára bocsátja" a család mint bézmunkást, aki saját létfenntartásáért dolgozik. A gyermeket természetesen itt is a lehető legkorábban bevonják a munkába, megkövetelik tőle a munkát, de a munkával kapcsolatos nevelést általában nem a családjától kapja - vagy csak igen elemi fokon -, hanem más közösségtől. A közösségnek a nevelés más területein is nagyobb szerepe van, mint a családnak. A vizsgált probléma vonatkozásában ez a típus kissé hasonló a szervezett munkásság családtípusához.

A klasszikus munkáscsaládoknál a munka elsajátítása csak részben, elemi fokon történt a családon belül. A felnövekvő gyermekek viszonylag korán a családon kívül dolgozóvá váltak, és így nagymértékben csökkent függőségük a családtól. A munkatevékenység megtanulása, a pályaválasztás, még az inspirációk is részben máshonnan származnak; a munkásközösség vagy a gyár részéről. A munkatevékenység elsajátítása is többnyire itt történt, nem a családban vagy iskolában. Ez annál inkább megerősödött

ebben a formában, minél jobban emelkedett a munka technikai szintje, minél fejlettebbé vált a termelés egész rendszere. Ezek olyan új vonások voltak, amelyek előremutattak a modern, emancipált dolgozó család felé, ahol a szülők dolgoznak, és a gyermekek nevelését, másodfokú szocializációját jelentős részben átveszi a társadalom. A mai dolgozó családoknál az egyént nem a család készíti fel a munkatevékenységre, de a családi hatások kihatnak rá, közvetítődnek a munkahely irányába.

A mai magyar családok túlnyomórészt a bemutatott három családtípusból jöttek létre. A múlt "nagypolgári", értelmiségi és kereskedőcsaládjait hiába keresnénk társadalmunkban, ezek vagy megszűntek, vagy - itt nem tárgyalt módon - átalakultak. A mai falusi és munkáscsaládok homogénebbé váltak, mert tulajdonnal nem rendelkeznek. Átmeneti és heterogén típusként megtalálhatjuk viszont a paraszt-munkáscsaládot, ahol az egyik házastárs a mezőgazdaságban, másik az iparban dolgozik. A szocialista termelészövetkezetben dolgozó fél - H. Sas Judit szavaival - "egyszerre nagyüzemi és kisparaszti létben", mivel a háztáji és részes művelési forma ma még általános. Így e családok mint kvázi-tulajdonosok egzisztálnak. Ebből arra lehetne gondolni, hogy a gyermekeket a régi falusi kistulajdonnal bíró, illetve agrárproletár családokhoz hasonlóan igen korán bevonják a családi munkamegosztásba, hogy beletanulván abba, a család haszná-

ra legyenek.

A várakozással ellentétben a gyermekek részvétele a családon belüli munkamegosztásban, csökkenő tendenciát mutat. Ez a megállapítás a többi mai családtípusra is vonatkozik, és szociológiai felmérések is igazolták. Példaként említhető H. Sas Judit békés-megyei életmód vizsgálata, amelyben 1756 család szolgált reprezentatív mintaként. A családokban összesen 1855 gyermek élt a szülőkkel együtt. A felmérés megállapította, hogy nagyon kicsi azoknak a családoknak az aránya, ahol a gyermekek jelentős részt vállalnának a családi terhekből. A falusi kisáru-termelő parasztcsaládok is teljesen más képet mutatnak, mint ami még nem túl régen /a felszabadulás előtt/ jellemző volt. Ugy tűnik, hogy a szülők eléggé egységesen "megkímélik" gyermekeiket a családi terhek, az otthoni munka vállalásától. A gyermekekkel általában csak könnyű és tiszta munkát végeztetnek. Még az olyan viszonylag könnyű és tiszta munkát is, mint a bevásárlás, vagy takarítás, a gyermekek mindössze a családok 18-22 %-ában végzik. A mezőgazdasági munkában /kert, állatok/ pedig csak a családok 6-7 %-ában vesznek részt a gyermekek. A gyermekek ház körüli mezőgazdasági vagy más fizikai munkában való csekély részvétele alapján levonható az a következtetés, hogy a munkakulturát ma már nem a családok adják át. /45/

Mi lehet az a cél, amelynek érdekében társadal-

gyermekes, a kétgyermekesek aránya is több mint 40 %, és 10 % sincs a három vagy több gyermeket nevelő családok aránya. Az "egykés" családokban gyakori a gyermek különórákkal való terhelése, és túlzóak a jövőbeli életpályára vonatkozó szülői elvárások. Ezért általános a családi munkavégzés alóli felmentés. Ez a szemlélet igen gyakori a kétgyermekes családoknál is, és hat életvitelükre. Mindezekből levonható az a következtetés - amit az élet is számos esetben igazol -, hogy a fiatal generáció egyre nagyobb hányada úgy alapít családot, hogy minimális a jártasságuk a háztartási munkák elvégzésében. Erre való hajlamuk, belső motivációjuk is gyenge, e munkák helyettesítésére megfelelő jövedelmük nincs, ennél fogva az ilyen családok létrejöttüktől fogva labilisabbak.

A társadalom szempontjából egy ennél súlyosabb jelenség húzódik meg a feltárt "tünetek" alatt; nevezetesen az, hogy az egy-kétgyermekes család egyik legfontosabb funkcióját, a munkaerő-ujratermelő funkciót nem tölti be.

A gyermekek érdekeinek fokozott, időnként túlzott figyelembevételéről Horuczi László azt írja, hogy ez a mai családok döntő többségére jellemző. /47/ Megállapítja, hogy a gyerekekről való gondoskodás fontossága és humanizmusa következtében kiemelkedik a család új típusu jegyei közül. Az "egészséges" gyermekkultusz

mellett azonban egy "különleges szülői pszichózis" is kialakult. A mai szülők többsége vagy még a kapitalizmusban, vagy a felszabadulást követő nehéz időszakban volt gyermek. Sokuknak nem volt része a ma normálisnak tartott gyermekéletben, ellenkezőleg, nem tanulhattak, nem szórakozhattak, egyesek a fizikai nyomort is közvetlen közelségtől megismerhették. Általában korán munkába kellett állniuk, és vágyaikat, elképzeléseiket nem, vagy csak jóval később tudták megvalósítani. Az ilyen szülő gyermekét akarja kárpótolni a saját "zordon" gyermek- és ifjúkora miatt azzal, hogy - akár teherbírásán felüli erőfeszítések árán - igyekszik mindent megadni gyermekei számára. E szülői magatartás velejárója a gyermek elkényeztetése, és a munkától való "megkímélése" is. A gyermekkultuszon belül az a szülői törekvés, hogy gyermekeik éljenek jobban, legyen könnyebb az életük, legyenek kiválóbbak, a szocialista erkölcs elveivel összhangban áll. Ha viszont csak a gyermek önző érdekeit figyelembe véve akarják ezt elérni, és a családi munkamegosztást is ennek szolgálatába állítják, a szülők itt mind a gyermek, mind maguk, és a társadalom szempontjából is helytelenül járnak el. A szülők tudatosítsák a gyermekekben, hogy - ha a gyermek minden szükségeset meg is kap -, első a családi érdek, és a saját érdekeiket se hagyják figyelmen kívül. Ellenkező esetben a gyermeknél önző, csak magával törő-

dő személyiségjegyek kerülnek felszínre. "Kimélő", sőt kényeztető nevelés esetén a gyermekben nem alakul ki sem a kollektívizmus erkölcsi vonása, sem a munkájában a kötelességtudat, felelősség, fegyelmezettség. Napjainkban számos család e téren nem funkcionál ki-elégítően. A család szocialista jellegű továbbfejlődésének magával kell hoznia a gyermekek nagyobb mérvű fegyelmezését, a munkában való fokozottabb részvételt, a kötelességek nagyobb mérvű megkövetelését, és - nem utolsósorban - a családi munkamegosztásban való fokozottabb részvételt is.

b/ A család hatása a felnőtt egyén munkavégzésére

A társadalom érdeke, hogy az egyénnek mind a munkája, mind a magánélete sikeres legyen. Mint láttuk, a kettő nem független egymástól. Az eredményes munkavégzésre az iskola, a munkahely többé-kevésbé jól fel tudja készíteni az egyént. A fiatal nemzedék munkára nevelése napjainkban már az óvodában megkezdődik és a felsőbb iskolákban mind nagyobb mértékben törekszenek erre. Az eredmény viszont attól is függ, hogy a szülői családban hogyan készítették fel az egyént a munkára, milyennek látta a szülők munkához való viszonyát, munkaerkölcsét. Hozzászoktatták-e otthon a rendszeres, pontos, lelkiismeretes munkához vagy sem. Megtanulta-e, hogy életünket csak a munkával tarthatjuk fenn, megis-

merte-e a jól végzett munka örömét vagy sem. Az eredmény másik feltétele, hogy a felnőtt ember családi-házassági-nemiségi viszonyai normálisak, kiegyensúlyozottak legyenek. Ezt a társadalom is egyre inkább kezdi felismerni. Ennek társadalmi befolyásolása nem könnyű. A legeredményesebb formák az intézményes nevelés és a szociálpolitika szférájában találhatóak. Az iskolában ma már a családi életre nevelés is folyik. A kisiskolások "etikai beszélgetéseitől" mint egészen új formától, a szexuális felvilágosítást célzó biológia- és osztályfőnöki órákig számos biztató kezdeményezés történt hazánkban. A nem mindig jó gyakorlat ellenére, amiért sok bírálat is éri a formákat, szükséges és előremutató volt megvalósításuk.

A családi életet a magánélet szférájába tartozónak tekintik. Gyakran a munkatársak és ismerősök előtt bontakozik ki egy családi probléma, és akár a családi élet teljes felborulásáig fejlődik anélkül, hogy valamilyen módon beavatkozna a környezet. Pedig ha közbelépnének, sokszor meg lehetne akadályozni a család szétzilálódását, vagy egy probléma súlyossá válását. Ma még a jó munkahelyi közösségekre sem jellemző, hogy kellően odafigyelnek a dolgozók családi életére. A munkatársak, munkahelyi vezetők, társadalmi szervezetek sok - a munkavégzésre is kiható, és ennél fogva munkahelyen bekövetkező - konfliktust meg tudnának így előzni. A jü-

vőben az emberi kapcsolatok humanizálódását, a közélet-magánélet viszonyának fejlődését ennek is jellemeznie kell.

A család közvetett módon befolyásolja az egyén munkáját. A jó, harmónikus légkör pozitívan, jó irányban hat a munkavégzésre. Köztudott, hogy a normális családi élet, illetve magánélet segíti a munkát, zavarai viszont kedvezőtlenül hatnak rá. Ez az esetek nagy részében igaz, de nem mindig. Előfordul ugyanis, hogy az előbbi összefüggés nem érvényes. Lehet valakinek kiegyensúlyozott a családi élete, de munkahelyén, munkája vonatkozásában problémái vannak, és fordítva, munkáját rendesen elvégzi, de családi élete rendezetlen. A társadalom szempontjából ezek nem kívánatos jelenségek. Sokszor nem öltenek olyan méreteket, hogy társadalmilag károsnak minősüljenek, de arra is számos példa adódik. Ilyen esetekben mindig megfigyelhető az egyén valamilyen pszichés, jellembeli deformálódása. A megromlott, zilált családi-házassági viszonyok az egyénre nézve azzal a negatív következménnyel járnak, hogy munkáját nem tudja megfelelően ellátni. A káros hatások gyakran különféle deviáns viselkedésformákban, neurózisokban, alkoholizmusban, bűnözésben, öngyilkosságban nyilvánulnak meg. Ennek következtében az egyén munkájával kapcsolatban sok probléma állhat elő, az üzemi balesettől a teljesítménycsökkenésig, vagy a munkahelyi surló-

dásoktól a "rossz" vezetői munkastilusig.

A munkavégzés is befolyásolja a családi életet. A jól végzett munka után frissítően hat a családi élet az egyénre, amennyiben a házasság sikeresnek mondható. A család akkor funkcionál jól, ha pihenőhelyet, örömforrást biztosít. Ha viszont a családi légkör rossz, vagy a család diszfunkcionális, a hazatérő családtagnak nem biztosítja a regenerálódáshoz szükséges nyugalmat. A munkában elért sikerek általában kedvezően hatnak a családi életre is, növelhetik a házastársak egymás iránti megbecsülését, büszkeségét, örömteli légkört teremtenek és jó erkölcsi példát mutathatnak a fiatal generációnak is. A sikerek miatti féltékenység, egészségtelen versenyszellem kialakulása házastársak között, a házastárs sikerének lebecsülése már valamilyen diszharmonióra enged következtetni. Egészséges családnak van egy bizonyos teherbíró képessége, a munkahelyi problémák, gondok, kudarcok általában nem okoznak családi konfliktust, ellenkezőleg, segíti elviselni és megoldani őket.

A munkahelyi problémák nem törvénytörően rontják a családi légkört, azonban ez is előfordul. Igen káros a családra, ha az egyén munkahelyi problémáit úgy "reagálja le", hogy otthonában rendszeresen agresszív, vagy neurotikus magatartást tanúsít. Munkahelyén ért kellemetlenségéért, sérelmeiért családtagjain vesz e-

légtételt. Ennek különböző enyhébb vagy súlyosabb formái vannak, az éles hangú szóváltástól a brutális tettlegességig. Az ilyen esetek egy részében a gyermekek személyiségfejlődése súlyos veszélyhelyzetbe kerülhet.

A család és munkahely kapcsolatának sajátos esetét látjuk azoknál, akik munkahelyükön valamilyen vezető funkciót látnak el. Itt minden probléma fokozottan jelentkezik. A vezetői munka nagyobb felelősséget jelent, a rossz munkának általában komolyabbak a következményei, mint a nem-vezetők esetében. A vezető szubjektív vonásai, jellembeli és erkölcsi tulajdonságai a beosztottakénál nagyobb szerepet játszhatnak. A társadalom érdekei megkivánnák, hogy a vezetők kiválasztásánál figyelembe vegyék a rendezett családi életet. A családi problémák ugyanis fokozottabban éreztetik hatásukat a vezetők esetében. Ha egy vezető a munkahelyén is a családi nézeteltérések, surlódások hatása alatt van, annak általában a beosztottak, illetve a munka látja kárát.

IV. Deviáns jelenségek előfordulása a családban

Deviáns viselkedés alatt olyan tevékenységet értünk, amely nincs összhangban a társadalom által preferált normákkal és ideáltípusokkal. A deviancia tehát a társadalmi viselkedési elvárások és a tényleges viselkedés közötti eltérés, különbség. A jogi, erkölcsi és szokás-normák koronként, társadalmanként, de csoportonként is különbözőek lehetnek, tehát valamely viselkedésformát nem lehet konformnak illetve deviánsnak nevezni, nincs abszolút konform vagy deviáns viselkedés. A jogi normák és a társadalom egy részének erkölcsi nézetei között ellentmondások lehetnek, mert a különböző társadalmi rétegek eltérő normákat fogadhatnak el. Ezért indokolt a deviancia csoportszintű meghatározása is; az adott csoport tagjai a csoport által elfogadott normarendszert megsértő viselkedést tartják elítélendőnek, deviánsnak. Beszélhetünk egy társadalmi réteg, vallási csoport, etnikai csoport, nemzeti kisebbség, stb. szubkulturájáról is, amely a csoport tagjai számára a konformitás alapjául szolgál. /48/

A szociológia deviáns jelenségnek tekinti:

- a bűncselekményeket /ezek közül a személy elleni, a család, ifjuság, nemi erkölcs elleni, valamint a tulajdon elleni bűncselekményeket, de nem sorolja ide a politikai és közlekedési bűncselekményeket/

- az alkoholizmust
- az öngyilkosságot
- az un. mentális betegségek egy részét /általában a nem-szervi alayu idegbetegségeket, de nem tartoznak ide a szervi alapu ideg-elmebetegségek, és az epilepszia/
- a prostituciót
- a homoszexualitást
- a kábítószerfogyasztást
- a csavargást

Az előbbieket különböztetik abban, hogy erkölcsi vagy büntetőjogi értelemben tartják elítélendőnek, esetleg betegségként kezelik őket. Abban viszont hasonlóak, hogy mind társadalmi elítélés alá eső viselkedésformák. A társadalmi elítélés alapja, hogy a felsorolt jelenségek társadalmilag káros, negatív hatásúak.

A deviancia mint normaszegő magatartás nem feltétlenül jelent erkölcsi elítélést. Különbséget kell tenni progresszív, alkotó és forradalmi normaszegések, illetve a társadalmilag veszélyes és káros normaszegések között.

A társadalmi haladást szolgáló cselekvés általában összeütközésbe kerül a fennálló társadalmi normákkal. Nyilvánvaló, hogy ami az egyik csoport /osztály, réteg/ megítélése szerint jó és helyes, az más csoportok részéről deviánsnak minősülhet. A marxizmus-lenin-

nizmus szerint az ember történelme során saját határait minduntalan meghaladva fejlődik. Arra törekszik, hogy folyton megszabaduljon korlátaiktól. Természetesen nem vezet minden ilyen törekvés igazi szabadsághoz. A kommunista személyiségideál megvalósítása szükségszerűen feltételezi a pozitív irányú normaszegést. A személyiségfejlődés legmagasabb foka az alkotó személyiség, aki adott esetben újításokat tud megvalósítani, ami szükségképpen az elavult, túlhaladott normák elvetését jelenti. A szocializációnak a fejlett szocialista társadalomban ilyen pozitív értelemben normaszegő, a konform viselkedéssel szemben kritikus, kreatív személyiségek létrehozása is feladata. Itt azonban a társadalmilag veszélyes és káros normaszegő magatartás problémáit vizsgáljuk.

A deviáns viselkedés okaira vonatkozóan számos elmélet ismert /49/. E munkának a devianciaelméletek részletes bemutatása nem célja, ezért csak vázlatos ismertetésükre kerülhet sor.

A devianciaelméletek három nagy csoportját különböztetik meg: 1. a biológiai jellegű, 2. a lélektani, 3. a szociológiai elméleteket. A korábbi elméletek igyekeztek a devianciát egy-egy konkrét tényező vagy tényezőcsoport alapján értelmezni. Az első típushoz tartozik például Lombroso "degenerációs" elmélete. A második freudi, ill. a freudizmushoz közelálló teóriá-

kat tartalmaz. A harmadik típusu szociológiai elmé-
tek között több figyelemreméltó is született, melyek
fontos részeredményekkel gazdagították a szociológiát.
Ilyenek voltak:

- az "anómiaelméletek" /Durkheim, majd Merton/
- az "érték-konfliktus" vagy "kultura-konfliktus" elmé-
let /Miller/
- a "differenciális asszociáció" elmélet /Sutherland/
- a "minősítési" /labeling/ elmélet /Becker/
- a "szocializációs" elméletek

A felsorolt "egytényezős"elméleteket kiszorítják
az ún. "többtényezős" devianciaelméletek, amelyek - kis-
sé leegyszerűsítve - az előzőek kombinációi. Létrejöt-
tüket az a felismerés eredményezte, hogy a deviáns je-
lenség kialakulásában, gyakoriságában, stb. több külön-
böző tényezőcsoport játszik szerepet. Az első ilyen tö-
rekvések egyike volt A.K. Cohen többtényezős deviancia-
elmélete.

A magyar szociológusok is a több "nézőpontu" el-
méletek alapján végzik a deviáns jelenségek kutatását.
Ilyen hipotézist dolgozott és próbált ki 1972-ben An-
dorka R., Buda B., Cseh-Szombathy L., Hegedüs I., G.
Kiss J. és Simon Gy. /50/ Ebben az alábbi tényezőkre
próbálták visszavezetni a devianciát:

1. Az egyén szocializációjának és ezzel személyi-
ségfejlődésének károsodása

2. A környezet mikro- vagy szubkulturális hatása
3. Feszültség-helyzetek /"akut" stresszek/ hatása
4. Esetleges deviáns minősítés mint környezeti reakció

Mint látható, ez a többtényezős devianciaelmélet a szocializációs és mikrokulturális elméletet kombinálja egyes pszichológiai elméletek elemeivel.

A felsorolt tényezők közül a legfőbb ok az egyén szocializációjának, és ezzel személyiségfejlődésének valamilyen hibája. Ezek következtében az egyén nem képes megfelelni azoknak a szerepeltvárásoknak, amelyeket vele szemben a társadalom támaszt, a környezet szemében deviáns módon viselkedik. E tényező tartalmazza a családi hatásokat. De tartalmazza a gyermekkori mikrokulturális hatás is. Ha ugyanis a családi környezetben olyan deviáns viselkedésmintákat lát, olyan nézeteket ismer meg, amely szerint bizonyos helyzetekben az adott fajta deviáns viselkedésminta megengedett, sőt helyes, akkor szintén deviancia lehet az eredmény. A feszültség-helyzet mint devianciát kiváltó tényező forrása is lehet a család. Az előbbiekből az is kitűnik, hogy a deviancia nem egy pillanat alatt jön létre, hanem hosszú "fejlődés" eredménye.

A bemutatott elmélet végső fokon csak hipotézis. Alkotói sem tagadják, hogy nem vették figyelembe a "makrohatásokat"; pl. a mobilitást, urbanizációt, vagy

életmódot. Pedig ezek is közrejátszanak a deviancia kialakulásában, pl. úgy, hogy megsavazják a gyermekkori szocializációt, vagy feszültséghelyzetet hoznak létre. Esetünkben, a családdal kapcsolatos deviáns jelenségek értelmezésénél is a kiváltó okok, tényezők széleskörű figyelembevételére kell törekedni.

A családi-házassági-nemiségi viszonyok gyakran válnak deviáns jellegűvé, és személyes problémákat, megrázkódtatásokat, akár tragédiákat is előidézhetnek. Rendkívül széles a devianciát előidézni képes háttértényezők skálája. Az "okok" két nagy csoportját különböztethetjük meg; vagy közvetlenül a családban, vagy a családon kívül /társadalmi-politikai viszonyokban, munkahelyen, ismeretségi körben, vagy egyéb személyes kapcsolatokban, esetleg éppen ennek hiányában/ található meg a kiváltó ok. A második esetben a családi-házassági-nemiségi viszonyok csak közvetítik, illetve realizálják őket. Minden társadalmi jelenség végső fokon egyéni, individuális magatartásokban jut kifejezésre.

A deviáns jelenségek kialakulásának különösen "kedvez" az olyan helyzet, amikor a régi társadalmi viszonyokat újak váltják fel. Ezzel együtt jár a korábbi társadalom által elfogadott normák, értékek, szokások változása, a "réginek" és az "ujnak" a találkozása számos esetben konfliktushoz vezet. A múlt és a jövő találkozása a családban is problémákat okoz. A

régi viszonyok maradványaiként élnek a polgári-kispolgári, vallásos, egosita, anarchista és más dehumanizált felfogások. Ezek rendszerint nehezen egyeztethetők össze az átalakuló társadalom új viszonyaival és progresszívebb gondolkodásmódjával. Ilyenek a családi-házassági-nemiségi viszonyok vonatkozásában például a nők emancipációja, a nemiségi viszonyok szabadabbá és érzelmegazdagabbá válása, a családtervezés kialakulása, a gyermekvédelem intézményesítése, stb. Jól demonstrálja a konzervatív és új normák összeütközésének konfliktust kiváltó hatását a vallásos felfogás normáinak - napjainkban egyre inkább megfigyelhető - elfogadhatatlansága is. Említettük a katolikus etika felfogását a nemiségről; a nemiség bűn, a házasság felbontása és a születésszabályozás - egészen a legutóbbi időkig - tilos, stb. A felsoroltak megszámlálhatatlan deviáns és abnormis jelenség, megrázkódtatás és tragédia kiváltói voltak, olykor ma is felfedezhetők egy-egy ilyen eset háttérében.

A család aszerint, hogy feladatait mennyire kielégítően látja el, megfelelően és hibásan egyaránt működhet. Ezt másként úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a családi körülményeknek lehetnek kívánt és nem kívánt "termékei". Elsősorban a negatív hatásokra szoktak figyelni, mivel ez feltűnőbb, és az átlagostól eltérő jelenségekben nyilvánul meg. Általában károsnak és nem-

kivánatosnak tartják.

A deviáns viselkedés kialakulásában a család szocializációs funkciójának helytelen vagy hiányos volta - általában nem egyedüli okként - egyértelműen szerepet játszik. Ha a család a szocializáció sokrétű feladatainak nem felel meg, akkor az egyén - többnyire az ifju vagy felnőttkorban - hajlamossá válik a deviáns viselkedésre. A diszfunkcionális működés és a deviáns magatartás között azonban nincs szükségszerű kapcsolat, legfeljebb hajlamosító tényezőként vehető figyelembe. A családon belüli és kívüli hajlamosítási tényezők részletes vizsgálata alapján lehet megmagyarázni, hogy a hasonló életkörülmények között élő emberek közül miért válnak csupán egyesek normaszegővé, míg a többiek harmonikusan beilleszkednek a társadalomba, és - jó értelemben - konform tagjai lesznek a közösségnek.

Tekintsük át a deviáns viselkedés háttérében leggyakrabban előforduló hajlamosító hatásokat. Három csoportot lehet megkülönböztetni; 1. az egyén, 2. a család, 3. a társadalom részéről előforduló hajlamosító tényezők csoportját.

1. Az egyéni tényezők:

- értelmi visszamaradottság /retardáció/
- érzelmi sérülés
- hiányos norma- és értékrendszer
- gyenge lelkiismereti kontroll

- gyenge kudarcűrő képesség

2. A család /családi szocializáció/ tényezői:

- az anya hiánya

- az apa hiánya

- mindkét szülő hiánya /elárulás/

- anyakapcsolat megszakadása

- a gondozó személyek váltakozása a korai gyermek-
korban

- az anya-gyermek kapcsolat zavarai

- a szülők személyiségzavara

- helytelen nevelésmód

- az identifikációs folyamat zavarai

- a családi értékek labilitása

3. A társadalom részéről előforduló hajlamosítási té-
nyezők:

- iskolai kudarc

- munkahelyi kudarc

- korcsoport /galéri, banda/ vagy más deviáns sze-
mély szubkulturájának hatása

- az urbanizációval összefüggő jelenségek /pl. elma-
gányosodás/

- a társadalmi mobilitással összefüggő jelenségek
/pl. női munkavállalás/

- életmódváltás /pl. nyugdíjazás, leszázalékolás/

A felsorolt tényezők nem teljesen függetlenek egy-
mástól, köztük számos összefüggés és kölcsönhatás le-

hetséges. A felsorolás valószínűleg nem meríti ki az összes hajlamosító hatást.

A devianciára való hajlam és a család strukturája közötti néhány fontos összefüggés a következő. A "normális" szerkezetű család kedvezőbb mint az, amelyikből az egyik házastárs kiválik /"csonka" család/. A többgyermekes család pedig előnyösebb az egygyermekes családnál, mivel a többgyermekes családhelyzet elősegíti az etikai normák mélyebben való bevéssődését. A testvérek közötti kapcsolatrendszer a kollektivitást, a kölcsönös felelősségérzetet, kötelességtudatot, áldozatvállalást korán és tartósan képesek kialakítani.

A válás vagy az egyik szülő halála a korai gyermekkorban a legsúlyosabb. Igaz, hogy a gyermekek kedvéért együtt maradó szülők rossz házassága is teremthet olyan légkört, állapotot, amely egyáltalán nem kedvező a gyermekek nevelése, illetve eredményes szocializálása szempontjából. Az egyik házastárs kiválása után a család fennmarad, általában továbbra is működőképes, de funkcionálisan törést szenved. Ez jelentheti, hogy funkcionálisan nyitottabbá, vagy akár egészen diszfunkcionálissá is válhat. A nyitottabbá válás jellegzetes példája a családon kívüli nemi kapcsolat létesítése. A család egész funkcionális kapcsolatrendszere átrendeződhet. Ezt igen sok tény, példa bizonyítja. A jövedelemcsökkenés miatt a gazdasági funkció hangsúlyozódhat. Minthogy

csak egy szülő foglalkozik a gyermekkel, az ellenőrző-irányító funkció gyengül. Gyakran a szülő gyermekével akarja kárpótolni magát rosszul sikerült házasságáért, "rászuditja" szeretetét, kényezteti, vagy ritkábban, éppen őt okolja elromlott életéért. Ilyen esetekben az érzelmi-emocionális egyensúlyt biztosító funkció torzulhat el.

A diszfunkcionálisan működő család torzítva közvetít az egyén és a társadalom között. Ez jellemzi a szocializációs funkciót is. Ennek zavara miatt a gyermekben antiszociális vonások alakulhatnak ki, melyek súlyos devianciákhoz vezethetnek a későbbiekben /pl. bűnözéshez/. Különösen az apahiány lehet veszélyes, és okozhat súlyos deviáns viselkedést. Ha a fiugyermeket kizárólag női környezet veszi körül, nem tudja szocializálni a férfi viselkedésmintákat. Nagyon gyakran kompenzatórikus férfialakot választanak mintául, pl. mozi- vagy regényhőst, aki agresszív, brutális vagy nőellenes tulajdonsággal rendelkezhet. Ez könnyen kiválthatja a deviáns megnyilvánulást. Ilyen esetekben a személyiség sérülése végeredményében devianciához, általában kriminalitáshoz, bűncselekmény elkövetéséhez vezet.

Számos szociológiai vizsgálat foglalkozott a család szerepével az egyes deviáns viselkedésformákban. Az eredmények nem tükrözik adekváтан, hogy a deviáns népességben milyen szocializációs hibák gyakoribbak,

mint a nem-deviáns népességben. Kimutatható viszont több olyan tény, amely valószínűleg megsavarta a szocializációt. /51/

Társadalmunk mai problémái közül az egyik legsúlyosabb az alkoholizmus. Alkoholistáknál gyakori az egészen fiatal korban történő elárulás, illetve a család felbomlása /válás, halálozás/. A család felbomlása következtében sokan állami gondozottá váltak.

- apját veszítette el	16 %
- anyját veszítette el	6,5 %
- mindkét szülőt elveszítette	4,5 %
- a szülők elváltak	8 %
	<hr/>
	25,0 %

Az alkoholisták gyermekkorában gyakori a rendszeres testi fenyegetés /olykor brutális módon/, illetve a teljes elhanyagolás /14,5 %/, továbbá időszakos verés és elhanyagolás /16,5 %/. Az alkoholisták 51 %-ának az apja, és kb. 19 %-ának anyja rendszeresen italozott. /Az utóbbi adat megbízhatatlan, mert az anya iszákosságát még az alkoholista sem szívesen vallja be, ami igazolja az anyához való erősebb kötődést. A házasságban élők között kevesebb az alkoholista. Az alkoholisták közül nagyobb arányban élnek jó házasságban, akiket - bevallásuk szerint - az anyjuk szeretett. Ez vonatkozik az öngyilkosságra és a bűnözésre, mint a másik két

leggyakoribb deviáns viselkedésformára is.

Ha megvizsgáljuk az öngyilkosságok okait, gyakoriságuk alapján a következő sorrendet kapjuk:

1. betegség, ideg- és elmebaj; 2. családi viszály;
3. szerelmi bánat; 4. alkoholizmus; 5. anyagi és lakás-
körülmények. /52/ Látható, hogy az okok majd mindégyi-
ke a családi-házassági-nemiségi viszonyokkal kapcsola-
tos. Az okok halmozottan is jelentkezhethetnek. Az alko-
holizmus például családi viszályt, de ideg- és elmebajt
is előidézhethet. Egyes családok vagy gyermekeik nemegy-
szer e láncolat egészét átéli, végigszenvedik, eset-
leg további anomáliákat is. A gyakorlat pedig azt mu-
tatja, hogy a szülők, akik deviáns jellemvonásokkal
rendelkezhethetnek, rendszerint társadalmilag deviáns gyer-
mekeket nevelnek fel.

Hangsúlyozni kell, hogy a hátrányos helyzet nem
azonos sem a veszélyeztetettség, még kevésbé a deviáns
viselkedés fogalmával. Mint lehetőség, vagy mint haj-
lamosító tényező elvezethethet azok kialakulásához. A
kultúra elsajátításának hiánya például olyan helyze-
tet szülhet, amely kedvezethet a devianciák kialakulásá-
nak. Köztudott, hogy a segédmunkás réteg milyen "kény-
szerpályán" él. Az ilyen család újratermeli önmagát,
mert a szocializáció és kultúra elsajátítás hiányossá-
gai miatt nem is várható, hogy önerejéből változtasson
társadalmi helyzetén. A segédmunkások családjának kul-

turális szintje relative alacsony, sokáig nem tudott elterjedni a családtervezés. Ezekben a családokban ezért általában sok gyerek van. Jólismert tény, hogy a nagycsaládok anyagi helyzete a szocialista állam aktív életszínvonal- és szociálpolitikája ellenére az átlagosnál rosszabb. Ha az anyagi nehézségek rossz lakás-körülményekkel és alacsony műveltségi szinttel társulnak a családban, akkor még a jelenlegi szocialista viszonyok között is kevés a valószínűsége a társadalmi felemelkedésnek.

A deviáns viselkedés hátterében a szocializáció zavarái mellett általában megtalálható a család más funkciójának zavara is, leginkább a család pszichikus egyensúlyát biztosító funkció és az ellenőrző-irányító funkció diszharmoniója is. Nyilvánvaló, hogy a zilált, széteső, érzelmileg elhanyagoló család táptalaja a deviancia irányába mutató jelenségeknek. A "rossz" család azonban még nem vezet szükségszerűen deviáns viselkedésformák kialakulásához, feltéve, hogy nem eleve deviáns személyekből álló családról van szó, ott ugyanis direkt összefüggés van a deviáns csoporthoz való tartozás és a deviáns viselkedésforma elsajátítása között. Ismeretes egy olyan felfogás, hogy a "rossz" család /értsd: "rossz" szülőkből álló család, ahol a szülők nem ismerik feladataikat, ezért rosszul funkcionál a család/, is jobb a gyermek személyiségfejlődése szempontjából mint

a nevelőotthon. A "rossz" szülő terminus alkoholista, bűnöző, agresszív, brutális, szellemi fogyatékos, prostituált szülőt egyaránt jelenthet. A fenti felfogást a magam részéről tulzónak, ennélfogva tévesnek, sőt demagógnak tartom. A társadalmi gyakorlat, mely jogilag is szabályozott, ezt alátámasztja, nem véletlenül veszik állami gondozásba azokat a kiskorúakat, akiknek egészséges és helyesirányú fejlődése a családban nem biztosított.

A rossz családi légkör előbb-utóbb magányosságérzetet, örömkeresési igényt, menekülésvágyat idéz elő. Ezek nemcsak a züllött életű, lumpen vagy eleve deviáns személyekből álló család esetében fordulnak elő, hanem gyakran a látszólag "tökéletes" családban is. Sem a műveltség, sem az anyagi jólét nem zárja ki, hogy valamelyik családtag elviselhetetlennek érezze a családi légkört, és deviáns módon kísérelje meg a kitörést. Nézzünk erre egy tipikus mai példát.

Felgyorsult világunkban igen sok értelmiségi családban a szülőket tulzottan leköti munkájuk, karrierjük, ezért kevés idejük és energiájuk marad a gyermekekre, és gyakran egymásra is. Noha gyermeküknek igyekeznek mindent megadni, és szubjektíve igyekeznek jó nevelésben részesíteni, gyakran nem nyújtanak a gyermek felé forduló őszinte érdeklődést, szeretetet. A szülők jó szándéka nem kétséges, és meglepődnek, vagy fel-

háborodnak, ha megtudják, hogy a gyermek pl. galeriba került és bűncselekményt követett el, csavarog, italozó életmódot folytat, vagy kábítószerrel foglalkozik. A családi nevelés figyelmét elkerülő "hézagok" szakadékká szélesedhetnek, és megfelelő körülményekkel párosulva antiszociális vagy deviáns magatartás kialakulásához vezethetnek.

Nem értelmiségi családoknál sem ritka az előbbihez hasonló szituáció. Azt a családtípust, ahol az apa mellett az anya is dolgozik, és ezért kevés idejük van a gyermekekkel foglalkozni, de nem is tudják, hogyan kell, a "gazdasági kényszer modelljének" nevezik /53/. Az ilyen család általában tradicionális keretek között él, de megfelelő tartalom nélkül. Tradicionális módon már nem, új módon élni még nem tud a család. A családtagok nem egyenjogú személyek, hanem a hagyományokból megmaradt szerepek hordozói. A gyermekek nevelését jó szándékkal, de végső soron rosszul látják el. A "nevelés" bizonyos tiltásokra, funkciótlan beszélgetésekre, közös televízió-nézésre redukálódik. E családokban hiányos a kulturális motiváció, a gyermekek más családok gyermekeivel szemben az iskolában hátrányos helyzetbe kerülnek. A szülők segítséget nem tudnak adni, hiszen az iskola mai követelményeitől elszakadtak.

Az itt röviden bemutatott deviáns jelenségek érzékeltették, hogy a családi élet diszfunkcionalitásának milyen nagy szerepe lehet e jelenségek kialakulásában. Még számos ilyen jelenség van, amiről itt nem esett szó. Megszünésük nem megy végbe magától és gyorsan, mert az érintett családok változása késve követi a gazdasági-politikai változásokat, és ez maga is determináló tényező. A társadalomnak a jövőben fokozott figyelmet kell fordítania a deviáns jelenségek megelőzésére, főként az őket kiváltó okok megszüntetésével. Ez az egyik lényeges feltételét jelentheti a családi-házassági-nemiségi viszonyok továbbfejlődésének, humanizálódásának, vagy másként megfogalmazva; a dehumanizálódás egyre nagyobb mérvű megszüntetésének.

Befejezés

Munkámban a család szocializációs funkciójának kérdéseivel, a szocializációval a legszélesebb értelemben véve, az egyén családban történő személyiségformálódása terén kialakult új helyzettel, és az ezekkel kapcsolatos nézetekkel foglalkoztam. Láttuk, hogy az ember születésétől fogva társas hatások között él, nevelését át-
hatja a társadalmiság. Az első és legfontosabb közösség a család, amely a gyermeket egész életstílusával, életének minden apró mozzanatával neveli. A fejlődő személyiség egészére hatást gyakorol, és a felnőttkorban sem fejeződik be. A család alapvetően formálja a tudati, erkölcsi és jellembeli vonásokat, a személyiség pszichikus fejlődését, a munkához és a kultúrához való viszonyt.

Láttuk viszont azt is, hogy napjainkban a család a szocializáció funkcióját nem képes mindig megfelelően ellátni. A családi nevelés diszfunkcionalitását főként a társadalom életviszonyainak átalakulásában fellelhető, családon kívüli okok idézik elő. A nők munkavállalása és az átlagos gyerekszám csökkenése a két fő oka a szülő-gyermek viszony átalakulásának. A szülők és gyermekek együtt tölthető idejének csökkenése az erkölcsi-érzelmi kapcsolatok lazulását, felbomlását vonhatja maga után. A szülők befolyásuk nagy részét elvesztették gyermekeik pálya- és párválasztására, amelyek szociali-

zációjuk nagyon lényeges részét alkotják. A munkára nevelést sem kielégítően látja el a család. A képzés családon kívülre történt áthelyeződése szabta meg ezt a tendenciát. Negativumként olyan szülői magatartás alakult ki, amely "kiméli" a fiatal generációt a munkától. Bár a család gazdasági-termelési funkciója jelentős mértékben csökkent, és a gyermekre mint családi munkaerő utánpótlásra ma már általában nincs szükség, a társadalom szempontjából nem kívánatos a munkára nevelés "kiesése". A munkaaktivitás fokozása az egész társadalom érdeke, és a szocialista társadalom építésének időszakában különösen fontos szerepe van.

A mai változó családban pozitív, és a bomlás irányába mutató negatív tényezőknek egyaránt tanui vagyunk. Megfigyelhetjük a családi élet demokratizálódását, ami az évszázados családi szerepek és státuszkülönbségek csökkenésében nyilvánul meg. Kiemelkedő pozitív tendenciának kell tekinteni az emberi kapcsolatok humanizálódásának, a nők egyenjogúságának a gyakorlatban is megfigyelhető kiteljesedését. Szükséges és előremutató volt megkönnyíteni a válást, és társadalmi eszközökkel törekedni a család, a nő és a gyermek védelmére. A társadalom szocialista jellegű átalakítása, és a mai kor egyéb nagy változásai, mint a mobilitás, az urbanizáció, az átalakuló életmód, olyan új fejlődést adtak a családnak, amely a kis család felé halad, ahol csak a szülők

és a fiatal gyermekek vannak együtt.

A családi élet változásai nem mennek konfliktusmentesen végbe. A régi és az új, a tradicionális és modern vonások a családban gyakran úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy valamilyen diszfunkcionalitás, vagy deviáns jelenség jön létre a családban. Ezek viszonylag gyakoribb előfordulása miatt egyre többet kezdenek beszélni a család válságáról. Milyen lesz a család jövőbeli fejlődése? Mi lesz a családi-házassági-nemiségi viszonyok továbbfejlődésének várható utja?

A család ma is fejlődőképes. A várható továbbfejlődést illetően azokkal a nézetekkel érthetünk egyet, amelyek szerint a családra nemcsak a jelenben, hanem a jövőben is szükség van. Azokat az alapvető funkciókat, amelyeket a család ellát, a gyermekek világrahozását, gondozását és biológiai felnevelését, valamint a társadalmi életre történő felkészítését a családnál jobban egyetlen intézmény sem tudja ellátni. A gyermekekre gyakorolt rendkívül gazdag, sokirányú, tartós és mély hatása miatt is nélkülözhetetlen. Egyénileg is szükséges, hiszen a szerelem, az anyaság és az apaság érzésének elűnése nem várható, éppen ellenkezőleg, az emberek tudatosságának és kulturájának fejlődésével a jövőben ezek is gazdagabbá, tartalmasabbá válhatnak.

Nem ítéljük el, de nem is értünk egyet azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a jövő családformája az un.

"nyitott" házasság, vagy a "kommuna" család. E típusoknak már Magyarországon is vannak propagálói. A külföldön megismert kevés és negatív tapasztalat is a jó családi nevelés hiányosságaira mutat rá. A személyiségfejlődés megalapozásához szükséges családi "mikroklíma", a gondoskodást nyújtó és biztonságot jelentő szülő-gyermek viszony hiányosságaiból származó veszélyekre hívja fel a figyelmet. Ennek alapján sem kell azonban eleve lemondani egy korszerű, közösségi nevelés előnyeiről.

Bevezető gondolataink egyike az volt, hogy a monogám család ma is a legmegfelelőbb együttélési és gyermeknevelési forma. A család szocializációs funkciójának elenzése is ezt erősítette meg. Ez a családtípus ma jelentős átalakuláson, korszerűsödésen megy keresztül. Fontos társadalmi feladat a család jogi és erkölcsi védelme, a társadalom szociálpolitikai gondoskodásának kiterjesztése. Kivánatos a családi nevelés értékes hagyományainak megőrzése és megerősítése. Elő kell segíteni, hogy a család is a társadalom embereszményét tartsa szem előtt a gyermeknevelés, illetve az egész családi élet során. Különösen aktuálisak, de - véleményünk szerint - még kellően ki nem dolgozottak, s talán fel sem ismertek az új társadalmi szerepekre készülő gyermekek korszerű nevelésének kérdései a családban. Ezt az intézményes nevelésnek is üsztönöznie kell, a családdal való eddiginél szorosabb és hatékonyabb együttműködés

utján.

Hazánkban a családok döntő többségének mozgása, élete, törekvése nem ellentétes a társadalmi mozgással. A család funkcionálisan nyitottabbá vált a társadalmi hatásokkal szemben, de a családtagok társadalmi-közéleti tevékenysége is fokozódott. Hazánkban a szocializmus építése most folyik, de még nagyfoku, sokáig tartó erőfeszítésre van szükség ahhoz, hogy a szocializmus teljes felépítéséről beszélhessünk. A családi életben még számos, a szocializmussal ellentétes irányba ható tényező megtalálható. Az ilyen tényezők megszüntetése, és a meglevő új, szocialista vonások általános érvényűvé tétele napjaink és a jövő feladata.

Jegyzetek

1. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.
Kossuth Könyvkiadó 1962. 68. old.
2. Id. mű, 109. old.
3. Uo.
4. V.ö. Ágh Attila: Antropológia és metodológia a
"Grundrisse Bevezetésé"-ben. Tájékoztató, OM Marxiz-
mus-leninizmus Oktatási Főosztálya, 1977. 6. sz.
5. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.
50. old.
6. Marx-Engels: A német ideológia. MEM. 3. köt. 30. old.
7. Id. mű, 31. old.
8. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.
50. old.
9. Id. mű, 51. old.
10. Id. mű, 48. old.
11. Marx: A tőke I. köt. Szikra Kiadás 1949. 530. old.
12. Platon: Az állam. Gondolat Könyvkiadó 1970.
100-126. old.
13. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.
67. old.
14. Uo.
15. Engels: A család, magántulajdon és az állam ere-
dete. Marx-Engels Válogatott Művei III. köt.
Kossuth Könyvkiadó 1977. 502. old.

16. Lásd Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Kossuth Könyvkiadó, 1969. 265-266. old.
17. Cseh-Szombathy László: A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. In: A változó család. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 24-25. old.
18. Id. mű, 31-51. old. - Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Id. mű, 270-272. old. - Szabadi Egon: A magyar családok demográfiai sajátosságai. In: Család és házasság, a mai magyar társadalomban. /Szerk. Lócsai Pál/ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971. 56-61. old.
19. Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák és módszerek. Gondolat Könyvkiadó, 1979. 21. old.
20. Cseh-Szombathy László: A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. In: A változó család. Id. mű 46-49. old.
21. Lásd H. Sas Judit: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Akadémiai Kiadó 1976. 19-49. old.
22. V.ö. Váriné Szilágyi Ibolya: A "szocializáció" kutatásról - a szociálpszichológia nézőpontjából. In: Álláspontok a szocializációról /Szerk. Somlai Péter/ Szociológiai Füzetek 9. köt. OM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1975. 7-42. old. - Ja. I. Gilinszkij: Az egyén szocializációjának pe-

- riódusai. Id. mű, 45-59. old. - E. Zigler - I. L. Child: Szocializáció. Id. mű, 93-120. old. - R. A. Le Vine: Kultura, személyiség, szocializáció. Id. mű, 157-176. old.
23. Lásd I. Sz. Kon: Az ifjúkor pszichológiája. Tankönyvkiadó 1979. 203-227. old.
24. Marx-Engels: A német ideológia. MEM. 3. köt. 39-40. old.
25. Lásd I. Sz. Kon: Az ifjúkor pszichológiája. Id. mű, 52-87. old.
26. V.ö. J. I. Gilinszkij: Az egyén szocializációjának periódusai. In: Álláspontok a szocializációról. Id. mű, 45-59. old.
27. V.ö. Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák és módszerek. Id. mű, 34-39. old.
28. Id. mű, 217-224. old.
29. V.ö. Bagy Emőke: Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó 1977. 21-23. old. - Gegesi Kiss Pál - P. Liebermann Lucy: Személyiségzavarok a gyermekkorban. Akadémiai Kiadó 1965. 27-54. old. - Mérei Ferenc - V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan. Gondolat Könyvkiadó 1972. 17-24. old.
30. V.ö. Horuczi László: A család és az egyén viszonyának néhány etikai problémája. Acta Universitas de Attila József Nominatae Sectio Philosophica Szeged 1972. XIII. sz. 28-31. old.

31. M. Mead: Férfi és nő. A két nem viszonya a változó világban. Gondolat Könyvkiadó 1970.
32. Lásd Szilágyi Vilmos: Nemi nevelés a családban. Medicina Könyvkiadó 1976. 71-74. old. - Szilágyi Vilmos: Pszichoszexuális fejlődés - párválasztási szocializáció. Tankönyvkiadó 1976. 32-37. old.
33. Gyökössy Endre: Magunkról magunknak. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya 1981.
34. Lásd Nagy Antal: A szocialista-kommunista erkölcs elmélete. A filozófia időszerű kérdései 29. kötet. OM. Marxizmus-leninizmus Főosztálya 1977. 109. old.
35. V.ö. I. Sz. Kon: Kultúra- szexológia. Kossuth Könyvkiadó 1981. 327. old.
36. Id. mű, 320-321. old.
37. V.ö. Horuczai László: A katolikus etika felfogása a nemiségről. Acta Universitas de Attila József Nominatae Sectio Philosophica Szeged 1967. VIII.sz. 14-18. old.
38. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. 68. old.
39. Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. MEM, 46. II. kötet. 376. old.
40. K. Zetkin: Visszaemlékezések Leninre. Kossuth Könyvkiadó 1957.
41. I. Sz. Kon: Kultúra- szexológia. Id. mű, 320-321. old.
42. V.ö. M. Ossowska: Erkölcsszociológia. Kossuth Könyv-

- kiadó 1973. 25-27. old.
43. 1980. évi népszámlálás. Előzetes adatok. Központi Statisztikai Hivatal 1980. - Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1981. Statisztikai Kiadó Vállalat 1982.
  44. V.ö. Horuczi László: A család és az egyén viszonyának néhány etikai problémája. Id. mű, 32-36. old.
  45. V.ö. H. Sas Judit: Életmód és család. Id. mű, 145-149. old.
  46. Fekete Gyula: Maradandó-e a család? Mozgó Világ 1982. 9. sz. 5. old.
  47. Horuczi László: Van-e szocialista fejlődés a családban? Tiszatáj 1968. 5. sz. 462-463. old.
  48. Lásd Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Id. mű, 337-348. old.
  49. Lásd Andorka Rudolf - Buda Béla - Cseh-Szombathy László: A deviáns viselkedés szociológiájának elméleti problémái. A deviáns viselkedés szociológiája. Gondolat 1974. 11-44. old.
  50. V.ö. Andorka Rudolf - Buda Béla - G. Kiss Judit: A család szerepe egyes deviáns viselkedésformákban. Család és házasság a mai magyar társadalomban. Id. mű, 226-263. old.
  51. Id. mű, 244. old.
  52. Gergely Mihály: Rűpirat az öngyilkosságról. Medicina Könyvkiadó 1981.

53. Vitányi Iván - Sáai Mária - Lipp Márta: A kultu-
ra közvetítése a családban. Művelődéskutató Intézet
Bp. 1982. 31. old.

Irodalom

1. Ágh Attila: Antropológia és metodológia a "Grundrisse Bevezetésé"-ben. Tájékoztató. OM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1977. 6. sz.
2. Ágoston György: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai. Tankönyvkiadó 1969.
3. Az alakuló ember. /Szerk. Lux Alfréd/ Gondolat Könyvkiadó 1976.
4. Andorka Rudolf - Buda Béla: Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Valóság 1972. 11. sz.
5. Álláspontok a szocializációról. /Szerk. Somlai Péter/ Szociológiai Füzetek 9. sz. OM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1975.
6. Bagdy Emőke: Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó 1977.
7. Bang, R.: A segítő kapcsolat. Tankönyvkiadó 1980.
8. Bábosik István: Az erkölcsi-társadalmi megatartás determinációja és az erkölcsi nevelés. Pedagógiai Szemle 1979. 7-8. sz.
9. Beauvoir, S. de: A második nem. Gondolat Könyvkiadó 1969.
10. Buda Béla - Havas Ottóné: A felnőttkor küszöbén. Tankönyvkiadó 1974.
11. Cerroni, U.: Férfi és nő a polgári társadalomban. Kossuth Könyvkiadó 1977.

12. Család és házasság a mai magyar társadalomban.
/Szerk. Lőcsei Pál/ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
1971.
13. A családi élet mai problémái /Vál. Szilágyi Vilmos/
Tankönyvkiadó 1980.
14. Cseh-Szombathy László: Családszociológiai problémák
és módszerek. Gondolat Könyvkiadó 1979.
15. Cseh-Szombathy László: A deviáns magatartási formák
elsajátítása a családban végbemenő szocializálódás
során. Demográfia 1970. 4. sz.
16. Cseh-Szombathy László: Az elméletek jelentősége a
családon belüli intergenerációs kapcsolatok vizsgálá-
latában. Szociológia 1973. 2. sz.
17. Csiky Ottó: A modern házasság problémái. Közgazda-
sági és Jogi Könyvkiadó 1965.
18. A deviáns viselkedés szociológiája. /Szerk. Andorka
Rudolf - Buda Béla - Cseh-Szombathy László/ Gondolat
Könyvkiadó 1974.
19. Együttérzés, önzetlenség, felelősség. /Vál. Szilágyi
Vilmos/ Tankönyvkiadó 1980.
20. Engels: A család, a magántulajdon és az állam ere-
dete. Marx-Engels Válogatott Művei III. köt. Kossuth
Könyvkiadó 1977.
21. Eszmény, erkölcs, etika. /Szerk. A. Tyitarenko és
Farkas Endre/ Kossuth Könyvkiadó 1976.
22. Farkas Endre: Az erkölcsi nevelés sajátosságáról.
A Politikai Főiskola Közleményei 1981. 1. sz.

23. Farkas Endre: Tallózás Marx és Engels etikai örökségében. Magyar Filozófiai Szemle 1975. 5-6. sz.
24. Fekete Gyula: Maradandó-e a család? Mozgó Világ 1982. 9. sz.
25. Fiam Zsuzsa - Sági Antalné: A család nélkül felnövő kisgyermek kapcsolatteremtési formái. Pedagógiai Szemle 1977. 4. sz.
26. Földesi Tamás: Erkölcsről mindenkinek. Móra Ferenc Könyvkiadó 1978.
27. Fukász György: Az életmód fogalmáról - filozófiai aspektusban. Magyar Filozófiai Szemle 1977. 5. sz.
28. Gegesi-Kiss Pál - P. Liebermann Lucy: Személyiségzavarok a gyermekkorban. Akadémiai Kiadó 1965.
29. Gergely Mihály: Röpirat az üngyilkosságról. Medicina Könyvkiadó 1981.
30. Gyökössy Endre: Magunkról magunknak. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya 1981.
31. György Julia: Az antiszociális személyiség. Medicina Könyvkiadó 1967.
32. György Julia: A "nehezen nevelhető" gyermek. Medicina Könyvkiadó 1978.
33. Hanák Katalin: Dissz funkcionális családok. Szociológia 1973. 2. sz.
34. Hanák Katalin: Társadalom és gyermekvédelem. Akadémiai Kiadó 1978.

35. Harceev, A. G.: Családi és életmódbeli viszonyok, a szocialista életmód fejlődése. A Politikai Főiskola Közleményei 1977. 3. sz.
36. Heller Ágnes - Vajda Mihály: Családforma és kommunizmus. Kortárs, 1970. 10. sz.
37. Hollitscher, W.: Szexualitás és társadalom. Kossuth Könyvkiadó, 1974.
38. Horányi Péterné: A nők foglalkoztatottságának egyes kérdései. Demográfia 1965. 2. sz.
39. Horuczai László: A család és egyén viszonyának néhány etikai problémája. Acta Universitatis de Attila József Nominatae Sectiv Philosophica, Szeged 1972. XIII. sz.
40. Horuczai László: A család és házasság néhány problémájának marxista és nem-marxista értelmezése a munkásmozgalomban. Tanulmányok. MSZMP. Békés-megyei Bizottságának Oktatási Igazgatósága 1977.
41. Horuczai László: A családi-házassági-nemiségi kapcsolatok néhány deviáns jelenségének problémájához. Acta Universitatis de Attila József Nominatae Sectio Philosophica, Szeged 1973. XIV. sz.
42. Horuczai László: A katolikus etika felfogása a nemiségről. Acta Universitatis de Attila József Nominatae Sectio Philosophica, Szeged 1967. VIII. sz.
43. Horuczai László: Megjegyzések a nemiség és az egyén kapcsolatának kérdéséhez. Acta Universitatis de

Attila József Nominatae Sectio Philosophica, Szeged
1966. VII. sz.

44. Horuczi László: Van-e szocialista fejlődés a családban? Tiszatáj 1968. 5. sz.
45. H. Sas Judit: A gyermekkel szembeni családi követelmények alakulása és a történelmi-társadalmi változások. Szociológia 1972. 2. sz.
46. H. Sas Judit: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Akadémiai Kiadó 1976.
47. H. Sas Judit: A nő és a férfi a családban és a társadalomban. Társadalmi Szemle 1976. 8-9. sz.
48. Huszár Tibor: Piatalakori bűnözők. Tankönyvkiadó 1964.
49. Jóriné Kiss Magdolna: A férfi és nő viszonyának alakulása korunkban. A Pollach Mihály Műszaki Főiskola Tudományos Közleményei, Pécs 1973. 2. sz.
50. Jóriné Kiss Magdolna: A férfi és nő viszonyának marxista felfogása. Tájékoztató. OM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1975. 4-5. sz.
51. Jóriné Kiss Magdolna: A női emancipáció feminista felfogásáról. Tájékoztató. OM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1978. 6. sz.
52. Katona Katalin: Ifjúságunk problémái. Gondolat Könyvkiadó 1967.
53. Katonáné Soltész Mária: A házasság, család, jog és a válás. Gondolat Könyvkiadó 1982.

54. Kádár Józsefné: A családgondozás a gyermek- és ifjúságvédelemben. *Pedagógiai Szemle* 1981. 7-8. sz.
55. Kenéz Gyözőné: A települési tényezők szerepe a családok életformájának alakulásában. *Szociológia* 1977. 4. sz.
56. Kon. I. Sz.: Az én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó 1967.
57. Kon. I. Sz.: Az ifjúkor pszichológiája. Tankönyvkiadó 1979.
58. Kon. I. Sz.: Szexualitás és kultúra. Kossuth Könyvkiadó 1981.
59. Kósa Erzsébet: Az életmód változásának kérdése - különös tekintettel a családra. *Magyar Filozófiai Szemle* 1978. 2. sz.
60. Kósa Erzsébet: A szocialista családpolitika elvi és gyakorlati kérdéseire. *Társadalmi Szemle* 1974. 3. sz.
61. Kósáné Ormai Vera: A nehezen nevelhető /szociálisan inadaptált"/ gyermek nevelésének problémái. Akadémiai Kiadó 1981.
62. Kulcsár Kálmán: A család ma. *Kortárs* 1970. 6. sz.
63. Kulcsár Kálmán: A család a mai szocialista társadalomban. *Társadalmi Szemle* 1963. 12. sz.
64. Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Kossuth Könyvkiadó 1969.

65. Kozma Tamás: Munkás és parasztcsaládok nevelési szokásai egy alföldi faluban. Magyar Pedagógia 1974.
66. Lantosyné Dabas Erzsébet: A felbomló család gyermeke. Akadémiai Kiadó, 1965.
67. Lócsai Pál: Párkapcsolatok a mai Budapesten. Új Írás 1970. 6. sz.
68. Makara Péter: Tallózás a családszociológia szakirodalmában. Szociológia 1974. 2. sz.
69. Márkus Mária: A család szocializációs funkciójának és modelljének változásáról. Szociológia 1974. 2.sz.
70. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth Könyvkiadó 1962.
71. Marx-Engels: A német ideológia. Marx-Engels Művei 3. köt. Kossuth Könyvkiadó 1970.
72. Marx-Engels-Lenin: A nőkérdésről és a családról. Kossuth Könyvkiadó 1967.
73. Mead, M.: Férfi és nő. A két nem viszonya a változó világban. Gondolat Könyvkiadó 1970.
74. Medgyesi László: A család jelenéről. Pedagógiai Szemle 1970. 5. sz.
75. Mérei Ferenc - V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan. Gondolat Könyvkiadó 1970.
76. Az MSZMP. KB Politikai Bizottságának határozata népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról /1973. febr. 13./ A MSZMP határozatai és dokumentumai 1971-1975. Kossuth Könyvkiadó 1979.

77. Az MSZMP. XI. Kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1975.
78. Nagy Emil: Adalékok klasszikusaink életmódfelfogásához. Magyar Filozófiai Szemle 1977. 5. sz.
79. Ortutay Zsuzsa: Családi nevelési hagyományok. Pedagógiai Szemle 1972. 7-8. sz.
80. Ossowska, M.: Erkölösszociológia. Kossuth Könyvkiadó 1973.
81. Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth Könyvkiadó 1982.
82. Piotrowski, J.: A modern család funkciói. Demográfia 1972. 2. sz.
83. Puruczky Erzsébet: A fiatalok bűnözés háttértényezőinek vizsgálata. Pedagógiai Szemle 1977. 2. sz.
84. Rózsa József: Szociálpolitika Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1978.
85. Rózsa Klára: A nők munkavállalását motiváló néhány tényező Magyarországon. Tájékoztató. MM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1971. 6. sz.
86. Ruvinszkij, L.: Az erkölcsi nevelés folyamatának pszichológiai vonatkozásairól. Tájékoztató. MM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1981. 1.sz.
87. Sántha Pál: A szülői pályaelképzelések szerepe a gyermek tanulásának ösztönzésében. Pedagógiai Szemle 1966. 4. sz.
88. Sulyok Katalin: Nőnek születtem. Szépirodalmi Kiadó 1973.

89. Szántó Miklós: Gondolatok a szocialista életmódról. Magyar Filozófiai Szemle 1977. 5. sz.
90. Székely Endréné: A nevelés szerepe a társadalom szocialista átalakulásában - átalakításában. Magyar Filozófiai Szemle 1977. 5. sz.
91. Szilágyi Vilmos: Nemi nevelés a családban. Medicina Könyvkiadó 1976.
92. Szilágyi Vilmos: Pszichoszexuális fejlődés - párválasztási szocializáció. Tankönyvkiadó 1976.
93. Szirmai Valéria: A fiatalság helyzetére ható lakótelepi körülmények. A Politikai Főiskola Közleményei 1980. 1. sz.
94. A szocialista erkölcs kérdései. /Szerk. Hajdu Péter/ A filozófia időszerű kérdései 29. köt. OM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1977.
95. Szociálpszichológia. /Szerk. Hunyadi György/ Gondolat Könyvkiadó 1975.
96. Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon /Szerk. Hunyadi György, Pataki Ferenc, Váriné Szilágyi Ibolya/ Akadémiai Kiadó 1976.
97. Vass János: A gyermekkori deviáns magatartásformák vizsgálata 6-16 éves korig. Pedagógiai Szemle 1967. 7. sz.
98. A változó család. /Szerk. Cseh-Szombathy László/ Gondolat Könyvkiadó 1978.

99. Vasziljeva, E. K.: A család és funkciói. Szociológiai füzetek 23. köt. MM. Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya 1981.
100. Váriné Szilágyi Ibolya: A felnőttéválás és az ifjúkori személyiségfejlődés. Tájékoztató. OM. Marxizmus-leninizmus Oktatási Főosztálya 1976. 5. sz.
101. Vigh József: A fiatalok bűnözés és a társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964.
102. Vitányi Iván: Az etikai világnépek szerkezete és az etikai magatartás. Valóság 1976. 1. sz.
103. Vitányi Iván-Sági Mária - Lipp Márta: A kultúra közvetítése a családban. Művelődéskutató Intézet Bp. 1982.
104. Wallon, H.: A gyermek lelki fejlődése. Gondolat Könyvkiadó 1958.
105. Zetkin, K.: Visszaemlékezések Leninre. Kossuth Könyvkiadó 1957.

Tartalom

	Oldal
Bevezetés	2
I. A férfi és nő viszonya mint "az ember közvetlen, természetes, szükségszerű, nembeli kapcsolata" /Marx/	6
II. A család mint az egyén és társadalom közötti közvetítő kiscsoport	23
1. A család funkciói	23
2. A család mint közvetítő egység	28
3. A család tipizálásának néhány problémája	32
III. A család szocializációs funkciója	36
1. A szocializációról általában	36
2. A család mint elsődleges szocializációs egység	46
3. A családi szerepekre történő szocializáció	59
a/ Nemi szerepre történő szocializáció	61
b/ Házastársi szerepre történő szocializáció	77
c/ Szülői szerepre történő szocializáció	85
4. A család hatása az egyén munkavégzésére	90
a/ Munkára nevelés a családban	90
b/ A család hatása a felnőtt egyén munkavégzésére	98
IV. Deviáns jelenségek előfordulása a családban	103
Befejezés	120
Jegyzetek	
Irodalom	

E helyen köszönöm meg Dr. Horuczi László tan-
székvezető egyetemi docensnek, hogy lehetővé tette
számomra doktori disszertációm elkészítését, és szak-
mai irányításával segítette munkámat.